

λόγια που έχεις πει είναι κούφια κομπορρημοσύνη. Γιατί εντάξει, ας δούμε τα πράγματα με τη λογική· πώς θα 'ταν δυνατόν χίλιοι ή και δέκα χιλιάδες ή και πενήντα χιλιάδες, που όλοι τους θα ήταν στον ίδιο βαθμό ελεύθεροι και δεν τους εξουσίαζε ένας, να χτυπηθούν με τόσο μεγάλο στρατό; Γιατί αναλογούμε πάνω από χίλιοι¹³ στον καθένα τους, αν πούμε πως εκείνοι είναι πέντε χιλιάδες. Βέβαια αν, όπως συμβαίνει με μας, τους εξουσίαζε ένας, από το φόβο που θα τους έδινε θα μπορούσαν να δείξουν μεγαλύτερη παλικαριά απ' αυτή που έχουν από φυσικού τους, και θα βιάζονταν, κι ας ήταν λιγότεροι, εναντίον περισσότερων – να 'ναι καλά το μαστίγιο¹⁴ που θα τους ανάγκαζε· όμως, με το χαλάρωμα που τους δίνει η ελευθερία, ούτε το ένα ούτε τ' άλλο απ' αυτά θα μπορούσαν να κάνουν. Αλλά εγώ πιστεύω πως, κι αν ακόμη εξισωθούν αριθμητικά, δύσκολα οι Έλληνες θα έδιναν μάχη με τους Πέρσες, μονάχα μ' αυτούς! Αντίθετα, εμείς το έχουμε αυτό που ισχυρίζεσαι, όχι βέβαια σε αφθονία, αλλά σπάνιο· δηλαδή, ανάμεσα στους δικούς μου Πέρσες δορυφόρους¹⁵ βρίσκονται ορισμένοι που πρόθυμα θα χτυπιόνταν με τρεις Έλληνες μαζί ο καθένας τους· εσύ αυτούς δεν τους ξέρεις, γι' αυτό και η ακατάσχετη φλυαρία¹⁶ σου».

Ξέρξης προς Δημάρατο:
Θα τολμήσουν οι Έλληνες να αντισταθούν;

VII104. Σ' αυτά αποκρίθηκε ο Δημάρατος: «Βασιλιά μου, ήξερα απ' την αρχή πως με τη γλώσσα της αλήθειας δε θα σ' ευχαριστούσα. Επειδή όμως εσύ μ' εξανάγκασες να σου πω όλη την αλήθεια, σου εξέθεσα τη σπαρτιατική πραγματικότητα. Ποια βέβαια τυχαίνει να είναι σήμερα τα αισθήματά μου¹⁷ απέναντί τους, εσύ ο ίδιος το

ξέρεις καλύτερα απ' τον καθένα, που μου στέρησαν τ' αξιώματα και τα κληρονομικά προνόμιά μου και μ' έκαναν χωρίς πατρίδα κι εξόριστο, ενώ ο πατέρας σου με δέχτηκε στην αυλή του και μου έδωσε περιουσία και στέγη. Λοιπόν είναι παράλογο ένας μυαλωμένος άνθρωπος ν' αποδιώχνει μια ολοφάνερη εύνοια – αντίθετα, την αγαλιάζει όσο γίνεται πιο σφιχτά. Τώρα, εγώ δεν ισχυρίζομαι ότι μπορώ να χτυπηθώ ούτε με δέκα άντρες ούτε με δυό, κι όσο είναι στο χέρι μου ούτε καν θα μονομαχούσα. Αν όμως το έφευγε η ανάγκη ή είχε κάπως μεγάλη σημασία το τι διακυβεύεται στον αγώνα, με την πιο μεγάλη ευχαρίστηση θα ερχόμουν στα χέρια μ' έναν απ' αυτούς τους άντρες που λένε πως ο καθένας τους αξίζει για τρεις Έλληνες. Το ίδιο και οι Λακεδαιμόνιοι· πολεμώντας ένας προς ένα δεν είναι κατώτεροι από οποιονδήποτε πολεμιστή, πολεμώντας όμως όλοι τους μαζί είναι οι πιο αντρειωμένοι του κόσμου. Γιατί είναι βέβαια ελεύθεροι, όμως η ελευθερία τους δεν είναι απόλυτη· γιατί πάνω τους στέκεται δυνάστης ο νόμος¹⁸, που τον τρέμουν πολύ περισσότερο απ' ό,τι οι δικοί σου εσένα. Εκτελούν λοιπόν ό,τι τους προστάζει αυτός· και τους δίνει πάντοτε την ίδια προσταγή, απαγορεύοντάς τους να υποχωρούν στη μάχη μπροστά σε πλήθος ανθρώπων, όσο μεγάλο κι αν είναι αυτό, αλλά να μένουν στις γραμμές τους και να ζητούν ή τη νίκη ή τη θανάτη¹⁹. Τώρα, αν μιλώντας έτσι σου δίνω την εντύπωση ότι φλυαρώ, ε λοιπόν, από δω και πέρα δε θέλω ν' ανοίξω το στόμα μου· αλλά τώρα εξαναγκάστηκα να μιλήσω. Οποσδήποτε, ας έρθουν τα πράγματα όπως τα θέλει η καρδιά σου²⁰, βασιλιά μου».

¹³ **αναλογούμε πάνω από χίλιοι:** σύμφωνα μ' αυτά η στρατιά πρέπει να αριθμούσε πάνω από 5.000.000. Προηγουμένως ο Ηρόδοτος ανέφερε 1.700.000. Οι αριθμοί είναι υπερβολικοί.

¹⁴ **να 'ναι καλά το μαστίγιο:** ο Ξέρξης, χαρακτηριστικός εκπρόσωπος του **δεσποτισμού** της Ανατολής, πιστεύει στην υπεροχή των αυταρχικών καθεστώτων απέναντι στα δημοκρατικά.

¹⁵ **δορυφόροι:** επίλεκτο σώμα πεζών λογχοφόρων που με ένα σώμα λογχοφόρων ιππέων αποτελούσαν την τιμητική φρουρά και σωματοφυλακή του βασιλιά.

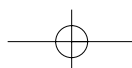
¹⁶ **ακατάσχετη φλυαρία:** ο Ξέρξης δεν κατάλαβε ή δεν έδωσε σημασία σε όσα είπε ο Δημάρατος· φαίνεται πάντως ότι αγνοεί την έννοια της ελευθερίας.

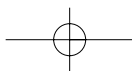
¹⁷ **αισθήματά μου:** διακρίνεται η πικρία του Δημάρατου για τη συμπεριφορά των συμπατριωτών του. Κυρίως όμως επιδιώκει να υπογραμμίσει την αντικειμενικότητά του και να κάνει πιο πειστικό το λόγο του, αφού δεν έχει συμφέρον να πλέξει το εγκώμιο των Λακεδαιμόνιων· αντίθετα επιθυμεί την ήττα της πατρίδας του, ενώ χρωστάει ευγνωμοσύνη στον Δαρείο.

¹⁸ **η ελευθερία τους δεν είναι απόλυτη – δυνάστης ο νόμος:** ο Δημάρατος δίνει το νόημα της πραγματικής ελευθερίας: η ελληνική ελευθερία δεν είναι ασυδοσία ούτε αναρχία, αλλά υπακούει στο **νόμο** που στέκεται πάνω από όλους και τον οποίο αναγνωρίζουν όλοι.

¹⁹ **ή τη νίκη ή τη θανάτη:** η μετάφραση παραπέμπει στο στίχο του Δ. Σολωμού από τον *Ύμνο στην Ελευθερία* (θα μπορούσε να αποδοθεί «μένοντας στην παράταξη να ζητούν να νικήσουν ή να πεθάνουν» - βλ. το πρωτότυπο που παρατίθεται)· θυμίζει το «ἢ τὰν ἢ ἐπὶ τᾶς» που έλεγε κάθε Σπαρτιάτισσα μάνα στο γιο της, πριν φύγει για τη μάχη, αλλά και τον όρο των αγωνιστών του 1821 «ελευθερία ή θάνατος».

²⁰ **όπως τα θέλει η καρδιά σου:** ο Δημάρατος με διπλωματικό τρόπο σταματά τη δυσάρεστη συζήτηση και ταυτόχρονα εκφράζει την ευγνωμοσύνη του στον Πέρση βασιλιά.

Ἐλεύθεροι γὰρ ἔόντες οὐ πάντα ἐλεύθεροί εἰσι· ἔπεστι γὰρ σφι δεσπότης νόμος,
[...] μένοντας ἐν τῇ τάξει ἐπικρατέειν ἢ ἀπόλλυσθαι.

Χάλκινο αγαματίδιο Σπαρτιάτη
οπλίτη από τη Δωδώνη.
Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο,
Αθήνα.

VII105. Λοιπόν εκείνος αυτά του αποκρίθηκε κι ο Ξέρξης έβαλε τα γέλια²¹ και δεν εξοργίστηκε καθόλου²², αλλά με γλυκύ τρόπο τον έστειλε στη θέση του.

Το τέλος του διαλόγου

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Ποια επιχειρήματα προβάλλει ο Ξέρξης για να απορρίψει την άποψη του Δημάρατου;
2. Ο διάλογος Ξέρξη- Δημάρατου θεωρείται ένα από τα σημαντικότερα σημεία του έργου του Ηροδότου. Αφού θυμηθείτε τις βασικές ιδέες του ηροδότειου έργου (κοιτάξτε και την εισαγωγή του βιβλίου σας) να συζητήσετε τη θέση του διαλόγου στην *Ιστορία*.
3. Να γράψετε σε δύο στήλες τα χαρακτηριστικά των δύο κόσμων (ασιατικού- ελληνικού), όπως προκύπτουν από τα λόγια των δύο συνομιλητών. Συζητήστε έπειτα α) ποιο περιεχόμενο έχουν οι έννοιες: ελευθερία, ανδρεία, δυνάστης, δεσποτισμός, για καθέναν από τους δύο συνομιλητές, β) πώς αντιλαμβάνεστε εσείς τη διαφορά ανάμεσα στον εξαναγκασμό του νόμου (στην υποχρεωτική υπακοή στο νόμο) και τον εξαναγκασμό του δεσπότη.

ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗ

Να συμπληρώσετε τα υπόλοιπα κενά, ώστε να ολοκληρωθεί η ανακεφαλαίωση.

Μορφή του κειμένου: διάλογος.....

Συνομιλητές: .....

Τόπος διεξαγωγής:.....

Χρόνος:.....

Επικοινωνιακό πλαίσιο: ο βασιλιάς, μετά την επιθεώρηση του στρατού, ζητάει τη γνώμη του συμβούλου του.

Θέμα του διαλόγου: .....

Άποψη Α' Συνομιλητή:.....

.....

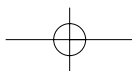
.....

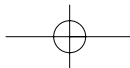
Άποψη Β' Συνομιλητή: .....

.....

.....

²¹ **έβαλε τα γέλια:** βλ. σ. 65, σχόλιο 11.
²² **δεν εξοργίστηκε καθόλου:** ο Ξέρξης δεν θεωρεί τα λόγια του Δημάρατου άξια προσοχής, γιατί είναι απόλυτα βέβαιος ότι κανείς δεν θα επιχειρήσει να του αντισταθεί.

Παράλληλο κείμενο

Σπερθίας και Βούλης

{Ο Ηρόδοτος αφηγείται πως, όταν ο Δαρείος είχε στείλει κήρυκες για να ζητήσουν «γη και ύδωρ» από τις ελληνικές πόλεις, οι μεν Αθηναίοι τους έριξαν σε βράσθρο, οι δε Σπαρτιάτες σε πηγάδι. Καθώς όμως οι Σπαρτιάτες έβλεπαν ότι οι θυσίες στους θεούς δεν έδιναν καλά προμηνύματα, αποφάσισαν, με συμβουλή των μάγιστρων, να στείλουν δύο νέους στα Σούσα, για να θανατωθούν εθελοντικά στη θέση των κηρύκων του Πέρση βασιλιά. Ο Σπερθίας και ο Βούλης, νέοι με χαρίσματα και από την πλουσιότερη τάξη, ζήτησαν να πάνε εκείνοι στον Ξέρξη. Όταν έφτασαν στη Μικρά Ασία, ο Υδάρνης, Πέρσης στρατιωτικός διοικητής της περιοχής, τους φιλοξένησε και, βλέποντας τα χαρίσματα και την αρετή τους, τους πρότεινε να υπηρετήσουν το βασιλιά, για να τους χαρίσει τη ζωή.}

Η απόκρισή τους ήταν η εξής: «Υδάρνη, η συμβουλή που μας απευθύνεις στηρίζεται σε μονόπλευρη εμπειρία: γιατί μας συμβουλεύεις για δύο πράγματα, που το ένα τους το δοκίμασες, το άλλο όμως όχι: δηλαδή γνωρίζεις πολύ καλά πώς ζουν οι δούλοι, όμως δε δοκίμασες ως σήμερα την ελευθερία, τι άραγε να 'ναι, γλυκό ή όχι. Γιατί, αν κάποτε τη δοκίμαζες, θα μας συμβούλευες ν' αγωνιζόμαστε γι' αυτήν όχι μονάχα με δόρατα, αλλά και με τσεκούρια». Αυτή την απάντηση έδωσαν στον Υδάρνη.

Κι από κει ανέβηκαν στα Σούσα: κι όταν παρουσιάστηκαν στο βασιλιά, πρώτα πρώτα, ενώ οι σωματοφύλακές του τους πρόσταζαν, ασκώντας βία, να πέσουν και να προσκυνήσουν το βασιλιά, δε δέχτηκαν με κανένα τρόπο να το κάνουν, όσο κι αν εκείνοι τους έσπρωχναν το κεφάλι προς τα κάτω: γιατί, επέμεναν, ούτε στο νόμο τους είναι γραμμένο να προσκυνούν άνθρωπο ούτε γι' αυτό ήρθαν: κι αφού με αγώνα απέφυγαν την προσκύνηση, κατόπι λένε τα εξής [...].

{Μετά από σύντομη συνομιλία, ο Ξέρξης δείχνοντας μεγαλοψυχία τούς χάρισε τη ζωή.}

Ηρόδοτος VII 135-136

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ – ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

1. Αφού βρείτε στο χάρτη 1 (σ. 41) τα σύνορα της περσικής αυτοκρατορίας, να προσδιορίσετε την έκτασή της σε σχέση με την Ελλάδα και να παρακολουθήσετε την πορεία του Ξέρξη από τα Σούσα ως τον Δορίσκο (χάρτης 2, σ. 57). Με βάση τις παρατηρήσεις σας αυτές και τα αριθμητικά στοιχεία του κειμένου, να εξηγήσετε τη βεβαιότητα του Ξέρξη πως κανείς δεν θα τολμήσει να του αντισταθεί.
2. Αφού διαβάσετε τη ιστορία του Βούλη και του Σπερθία («Παράλληλο κείμενο»), να εντοπίσετε τα χαρακτηριστικά των δύο κόσμων, ελληνικού και περσικού, όπως προκύπτουν από τα κείμενα, και να τα συσχετίσετε με τα χαρακτηριστικά που προκύπτουν από το διάλογο Ξέρξη - Δημάρατου.

ΔΙΑΘΕΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ: Η έννοια της ελευθερίας

Χωρισμένοι σε ομάδες να μελετήσετε: α) τα σχετικά χωρία στον Ηρόδοτο, β) χωρία από ποιητικά και πεζά κείμενα με θέμα την ελευθερία στην αρχαιοελληνική και νεοελληνική λογοτεχνία, γ) η ελευθερία σε δημοσιογραφικά κείμενα με αφορμή κάποιο γεγονός της επικαιρότητας, δ) εικαστικές αναπαραστάσεις της ελευθερίας, ε) η ελευθερία στις Αρχές Δημοκρατικού πολιτεύματος, την Ιστορία και τα Θρησκευτικά.

Κάθε ομάδα θα παρουσιάσει ένα συνολικό κείμενο για το θέμα που ανέλαβε, θα ακολουθήσει συζήτηση στην τάξη και θα διαμορφωθεί ένα τελικό κείμενο.

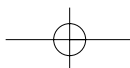
ΕΝΟΤΗΤΑ 13η

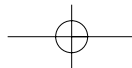
Η ΜΑΧΗ ΤΩΝ ΘΕΡΜΟΠΥΛΩΝ

VII 206, 208, 209- 213, 215, 219, 223- 226, 228, 238

Εισαγωγικά στην ενότητα

Ενώ ο Ξέρξης συνεχίζει την προέλασή του, οι Έλληνες ορίζουν την πρώτη γραμμή άμυνας στο Αρτεμίσιο (από τη θάλασσα) και στις Θερμοπύλες (από την ξηρά) και όχι στα Τέμπη όπως είχε αρχικά αποφασιστεί, μετά από τις πληροφορίες που παίρνουν από τον Αλέξανδρο της Μακεδονίας για τις κινήσεις του Ξέρξη. Οι Αθηναίοι παίρνουν χρησμό από τους Δελφούς ότι την Αθήνα θα τη σώσει το «ξύλινο τείχος» και ο Θεμιστοκλής με δυσκολία τους πείθει ότι ο χρησμός εννοεί τα πλοία και επομένως πρέπει να ενισχύσουν τη ναυτική τους δύναμη.

Θεματικά κέντρα

- Έλληνες και Πέρσες στις Θερμοπύλες
- Ο προδότης Εφιάλης
- Οι πρώτες αποτυχημένες επιθέσεις των Περσών
- Η ηρωική θυσία
- Ο επίλογος της μάχης

Σπαρτιάτης: το Λ στην ασπίδα σημαίνει Λακεδαιμόνιος. Με το κόκκινο χρώμα του χιτώνα δεν έβλεπαν το αίμα οι εχθροί σε περίπτωση τραυματισμού

VII206. Οι Σπαρτιάτες λοιπόν έστειλαν πρώτο αυτό το σώμα²³ του Λεωνίδα, ώστε βλέποντάς τους οι άλλοι σύμμαχοι να πάρουν μέρος στην εκστρατεία και να μη μηδίσουν²⁴ κι αυτοί, αν πληροφορηθούν πως οι Σπαρτιάτες δεν το 'λεγαν να ξεκινήσουν. Σχεδιάζαν λοιπόν αργότερα, αφού γιορτάσουν τα Κάρνεια²⁵ που τους υποχρέωναν ν' αναβάλουν την εκστρατεία, ν' αφήσουν φρουρά στη Σπάρτη και να σπεύσουν το ταχύτερο σε βοήθεια πανστρατιά. Με τον ίδιο τρόπο σκέφτονταν κι οι υπόλοιποι σύμμαχοι, να ενεργήσουν παρόμοια· γιατί συνέπιπταν τον ίδιο καιρό μ' αυτά τα γεγονότα οι ολυμπιακοί αγώνες²⁶. λοιπόν, καθώς πίστευαν πως ο πόλεμος στις Θερμοπύλες δε θα κριθεί τόσο γρήγορα, έστειλαν τους προπομπούς τους²⁷.

Ο Λεωνίδας στις Θερμοπύλες. Τα σχέδια των Σπαρτιατών

{Οι Έλληνες στις Θερμοπύλες συσκέπτονται, μερικοί θέλουν να φύγουν και ο Λεωνίδας προτείνει να ζητήσουν ενισχύσεις από τις πόλεις, στέλνοντας αγγελιοφόρους}.

VII208. Ενώ αυτοί συσκέπτονταν γι' αυτό το θέμα, ο Ξέρξης έστειλε καβάλαρη κατάσκοπο να δει πόσοι είναι και τι κάνουν. Κι είχε ακούσει απ' τον καιρό που βρισκόταν στη Θεσσαλία πως σ' αυτό το μέρος είχε συγκεντρωθεί μικρό στράτευμα και πως αρχηγοί ήταν οι Λακεδαιμόνιοι και ο Λεωνίδας, απόγονος του Ηρακλή²⁸. Μόλις ο καβάλαρης έφτασε κοντά στο στρατόπεδο, εξέταζε και παρατηρούσε το στρατόπεδο, όχι βέβαια ολόκληρο· γιατί δεν ήταν δυνατό να παρατηρήσει καλά όσους ήταν παραταγμένοι στο εσωτερικό του τείχους²⁹, που το ξανάχτισαν και το φρουρούσαν· κι έτσι έβλεπε τι έκαναν αυτοί που ήταν έξω, που είχαν αποθέσει τα όπλα τους μπροστά απ' το τείχος. Κι εκείνη την ώρα έτυχε να είναι παραταγμένοι έξω οι Λακεδαιμόνιοι. Έβλεπε λοιπόν άλλους άντρες να γυμνάζονται κι άλλους να χτενίζουν τα μαλλιά τους³⁰. Παραξενεύτηκε απ' αυτό το θέαμα³¹ και τους μετρούσε· κι αφού τα παρατήρησε όλα με ακρίβεια, γύρισε πίσω καβάλα στ' άλογό του ανενόχλητος· γιατί κανένας δεν τον καταδίωκε, ούτε καν έδειχναν να τον προσέχουν³². γύρισε λοιπόν πίσω κι έλεγε στον Ξέρξη όλα όσα είχε δει.

Ο Πέρσης κατάσκοπος στο ελληνικό στρατόπεδο

σαν· κι έτσι έβλεπε τι έκαναν αυτοί που ήταν έξω, που είχαν αποθέσει τα όπλα τους μπροστά απ' το τείχος. Κι εκείνη την ώρα έτυχε να είναι παραταγμένοι έξω οι Λακεδαιμόνιοι. Έβλεπε λοιπόν άλλους άντρες να γυμνάζονται κι άλλους να χτενίζουν τα μαλλιά τους³⁰. Παραξενεύτηκε απ' αυτό το θέαμα³¹ και τους μετρούσε· κι αφού τα παρατήρησε όλα με ακρίβεια, γύρισε πίσω καβάλα στ' άλογό του ανενόχλητος· γιατί κανένας δεν τον καταδίωκε, ούτε καν έδειχναν να τον προσέχουν³². γύρισε λοιπόν πίσω κι έλεγε στον Ξέρξη όλα όσα είχε δει.

²³ **πρώτο αυτό το σώμα:** πρόκειται για τους τριακόσιους άνδρες τους οποίους ο Λεωνίδας επέλεξε ανάμεσα σ' αυτούς που είχαν γιους (όπως αναφέρει παραπάνω ο Ηρόδοτος), για να μη χαθεί η γενιά τους.

²⁴ **να μη μηδίσουν:** μπορεί να ερμηνευαν την καθυστέρηση των Λακεδαιμονίων, που ήταν αρχηγοί των Ελλήνων, ως διασταγμό ή φόβο και κάποιος ίσως να «μηδίζαν».

²⁵ **Κάρνεια:** για τη γιορτή βλ. σ. 55, σχόλιο 11. Θα γιορτάστηκαν πριν από τους Ολυμπιακούς αγώνες και ο Λεωνίδας θα ξεκίνησε στα μέσα Ιουλίου, πριν αρχίσουν οι εκδηλώσεις. Εδώ η γιορτή δεν τους εμποδίζει να στείλουν στρατό έξω από τη Σπάρτη, αλλά δεν εκστρατεύουν πανστρατιά.

²⁶ **Ολυμπιακοί αγώνες:** είναι η 75η Ολυμπιάδα, που έγινε στις 16- 19 ή 17- 20 Αυγούστου 480 π.Χ. Η μάχη των Θερμοπυλών έγινε μάλλον το τελευταίο δεκαήμερο του Αυγούστου.

²⁷ **τους προπομπούς τους:** οι ιστορικοί σήμερα πιστεύουν ότι δεν επρόκειτο να σταλεί άλλη δύναμη, καθώς θεωρούσαν ότι μπορούν να κρατήσουν τα στενά. Δεν είχαν υπολογίσει τον Εφιάλη.

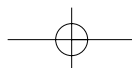
²⁸ **απόγονος του Ηρακλή:** το γενεαλογικό δέντρο του Λεωνίδα, που ο ιστορικός παρουσίασε στα προηγούμενα, έφτανε ως τον ημίθεο και ήρωα Ηρακλή. Γιατί, κατά τη γνώμη σας, επαναλαμβάνει ο Ηρόδοτος την πληροφορία για την καταγωγή του Λεωνίδα;

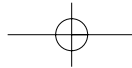
²⁹ **του τείχους:** το είχαν χτίσει οι Φωκείς, για να αντιμετωπίζουν τις επιδρομές των Θεσσαλών.

³⁰ **να χτενίζουν τα μαλλιά τους:** η περιποίηση των μαλλιών και του σώματος ήταν νόμος για τους Σπαρτιάτες πριν από τη μάχη. Έπρεπε να είναι ωραίοι και στεφανωμένοι, σαν να πήγαιναν σε γιορτή. Ανάλογη ήταν η συμπεριφορά των αγωνιστών του 1821, βλ. «Παράλληλα κείμενα».

³¹ **παραξενεύτηκε:** το θέαμα ήταν ακατανόητο για τον Πέρση κατάσκοπο, όπως ακατανόητο θα ήταν για ένα Σπαρτιάτη να πολεμήσει εξαναγκασμένος από το μαστίγιο (βλ. παρακάτω κεφ. 223).

³² **ούτε καν έδειχναν να τον προσέχουν:** είναι υπερβολικό να μην τον είδαν, ίσως ήθελαν να καταλάβει ο εχθρός ότι δεν τους φοβίζει η αριθμητική του υπεροχή ούτε ο θάνατος.

**Ξέρξης και Δημάρατος:
η πολεμική αρετή
των Ελλήνων**

VII209. Ακούοντάς τον ο Ξέρξης δεν μπορούσε να καταλάβει τι πραγματικά συνέβαινε, δηλαδή πως αυτοί ετοιμάζονταν να σκοτωθούν και να σκοτώσουν όσο πιο πολλούς μπορούσαν· αλλά, επειδή αυτά που έκαναν του φαίνονταν γελοία, κάλεσε τον Δημάρατο, το γιο του Αρίστωνος, που βρισκόταν στο στρατόπεδο. Κι όταν έφτασε, τον ρώτησε τα καθέκαστα, θέλοντας να καταλάβει αυτό που έκαναν οι Λακεδαιμόνιοι. Κι εκείνος αποκρίθηκε: «Μ' άκουσες και την προηγούμενη φορά³³, όταν μπαίναμε στο δρόμο για την Ελλάδα, να σου μιλώ γι' αυτούς τους άντρες· κι όταν μ' άκουσες, γέλασες με μένα που έλεγα ποια έκβαση έβλεπα πως θα έχουν αυτές οι επιχειρήσεις. Γιατί για μένα, βασιλιά μου, ο πιο μεγάλος αγώνας είναι να σου παρουσιάσω την αλήθεια. Άκουσέ με λοιπόν και τώρα. Οι άντρες αυτοί ήρθαν για να δώσουν μάχη με μας για το πέρασμα του στενού και γι' αυτό προετοιμάζονται. Γιατί έχουν τον ακόλουθο νόμο: όταν είναι να δώσουν μάχη για ζωή ή θάνατο, τότε στολίζουν το κεφάλι τους. Και βάλει το καλά στο νου σου· αν υποδουλώσεις αυτούς εδώ και τους άλλους που έχουν μείνει στη Σπάρτη, δεν υπάρχει κανένα άλλο έθνος στον κόσμο, βασιλιά μου, που θα τολμήσει να σηκώσει χέρι εναντίον σου· γιατί τώρα πας να χτυπηθείς με τον πρώτο και καλύτερο βασιλιά των Ελλήνων και τους άντρες με την ανώτερη πολεμική αρετή». Τα λόγια αυτά φάνηκαν πέρα για πέρα απίστευτα στον Ξέρξη κι έκανε μια δεύτερη ερώτηση: πώς είναι δυνατό, την ώρα που είναι τόσο λίγοι, να δώσουν μάχη με τη στρατιά του. Κι ο άλλος αποκρίθηκε: «Βασιλιά μου, να μ' έχεις για ψεύτη, αν τα πράγματα δεν ακολουθήσουν το δρόμο που λέω εγώ». Με τα λόγια του αυτά δεν έπειθε τον Ξέρξη.

**Πρώτη αποτυχημένη
επίθεση των Μήδων**

VII210. Άφησε λοιπόν να περάσουν τέσσερις μέρες, με την προσδοκία πάντοτε πως αυτοί θα το βάλουν στα πόδια³⁴ την πέμπτη μέρα όμως, καθώς δε σηκώνονταν να φύγουν αλλά έμεναν στη θέση τους, από ξιπασιά κι αποκοτιά, όπως νόμιζε, οργισμένοι στέλνει εναντίον τους τους Μήδους και τους Κισσίους³⁵, με εντολή να τους πιάσουν ζωντανούς και να τους φέρουν μπροστά του. Κι όταν οι Μήδοι ρίχτηκαν ορμητικά πάνω στους Έλληνες, σκοτώνονταν πολλοί, αλλά άλλοι έπαιρναν τη θέση τους, και δεν έκαναν πίσω, αν και πάθαιναν μεγάλο χαλασμό. Και τότε έβλεπε ο καθένας, και προπάντων ο ίδιος ο βασιλιάς, πως οι άνθρωποι του ήταν πολλοί, άντρες όμως λίγοι³⁶. Κι η σύγκρουση κράτησε όλη τη μέρα³⁷.

**Η αποτυχία των αθανάτων.
Η πολεμική τέχνη
των Σπαρτιατών**

VII211. Κι όταν οι Μήδοι πήραν άγριο χτύπημα, τότε αποσύρθηκαν και ρίχτηκαν στη μάχη οι Πέρσες που τους αντικατέστησαν, αυτοί που ο βασιλιάς τους αποκαλούσε αθανάτους³⁸ κι είχαν αρχηγό τους τον Υδάρνη, με την ιδέα πως αυτοί πια εύκολα θα τους έβαζαν κάτω. Αλλά όταν κι αυτοί ήρθαν στα χέρια με τους Έλληνες, δεν τα κατάφεραν καθόλου καλύτερα³⁹ απ' τον μηδικό στρατό, αλλά τα ίδια, για τον πρόσθετο λόγο που έδιναν μάχη σε στενοποριά και πολεμούσαν με δόρατα κοντύτερα από των Ελλήνων και δεν μπορούσαν να εκμεταλλευτούν την αριθμητική τους υπεροχή. Εκείνο που αξίζει ν' αναφερθεί είναι ο τρόπος που πολεμούσαν οι Λακεδαιμόνιοι, καθώς έδειχναν με πολλές ενέργειες πως κάτεχαν απόλυτα την τέχνη του πολέμου, ενώ οι άλλοι δεν είχαν ιδέα απ' αυτά, ιδιαίτερα μ' αυτόν τον ελιγμό⁴⁰: κάθε τόσο έστρεφαν τα νώτα, δίνοντας την εντύπωση πως το 'βαλαν όλοι μαζί στα πόδια· κι οι βάρβαροι βλέποντάς τους να το βάζουν στα πόδια ρίχνονταν καταπάνω τους με φωνές και κακό· εκείνοι όμως, τη στιγμή που τους προλάβαιναν οι άλλοι, έκαναν στροφή κι έρχονταν αντιμέτωποι με τους βαρβάρους και με τη μεταβολή αυτή που έκαναν έστρωναν κάτω αναρίθμητους Πέρσες, με το σωρό· σ' αυτή την επιχείρηση

³³ **την προηγούμενη φορά:** είχε χαρακτηρίσει φλυαρίες τα λόγια του Δημάρατου, βλ. ενότητα 12, κεφ. 104, σ. 66. Ο Ξέρξης θα έχει στις Θερμοπύλες άλλον ένα διάλογο με τον Δημάρατο, ο οποίος θα τον συμβουλέψει πώς να καταλάβει τη Σπάρτη και την Ελλάδα, αλλά και πάλι δεν θα τον ακούσει.

³⁴ **θα το βάλουν στα πόδια:** ο Ξέρξης δεν μπορεί να πιστέψει πως υπάρχουν άνθρωποι που θα τα βάλουν με το στρατό του. Ο Πλούταρχος (1ος αι. μ.Χ.) αναφέρει ότι στο διάστημα αυτό της αναμονής, ο Ξέρξης ζήτησε από τον Λεωνίδα να παραδώσει τα όπλα και εκείνος του απάντησε «**μολὸν λαβέ**» (= έλα να τα πάρεις). Η απάντηση έμεινε στην ιστορία.

³⁵ **τους Κισσίους:** κατοικούσαν κοντά στα Σούσα, πρωτεύουσα του περσικού κράτους.

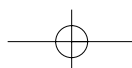
³⁶ **άντρες όμως λίγοι:** άντρες με την έννοια «αντρειωμένοι»· τώρα αρχίζει να αντιλαμβάνεται ο Ξέρξης ότι υπερέχει σε «πλήθος» όχι σε «άντρες».

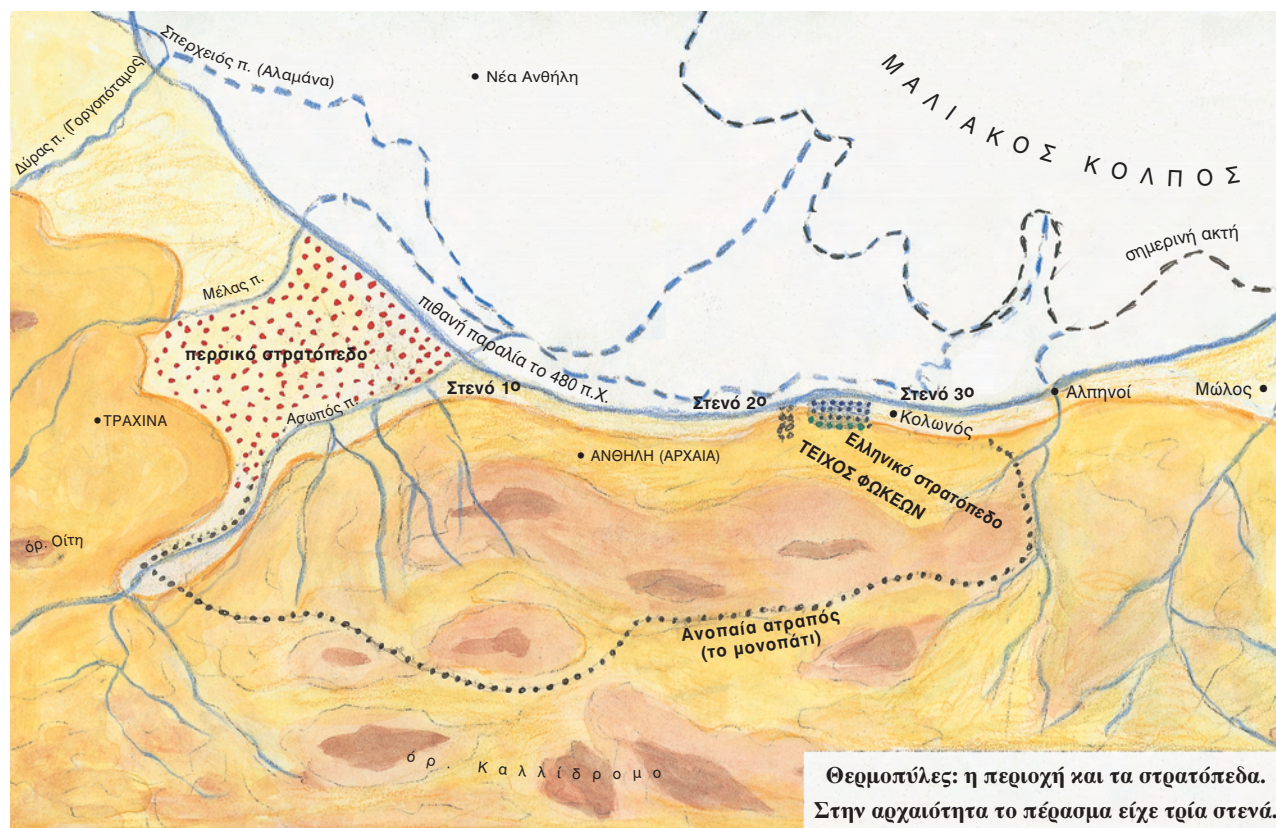
³⁷ **όλη τη μέρα:** είναι η πρώτη ημέρα της μάχης· ταυτόχρονα άρχισε η ναυμαχία στο Αρτεμίσιο.

³⁸ **αθανάτους:** το πιο αξιόμαχο σώμα της βασιλικής φρουράς. Ο Ηρόδοτος (VII, 81) αναφέρει ότι ονομάζονταν «αθάνατοι», γιατί, αν κάποιος πέθαινε ή αρρώσταινε και έμενε η θέση του κενή, την έπαιρνε – με επιλογή – άλλος πολεμιστής. Έτσι ο αριθμός τους (10.000) δεν μειωνόταν ποτέ.

³⁹ **καθόλου καλύτερα:** εξηγήστε με βάση και το σχεδιάγραμμα (σ. 71) γιατί απέτυχε και η έφοδος των «αθανάτων». Να λάβετε υπόψιν σας ότι η μάχη στην φάση αυτή διεξάγεται στο δεύτερο στενό

⁴⁰ **τον ελιγμό:** ήταν μέρος της σπαρτιατικής πολεμικής τέχνης.

έπεφταν λίγοι κι απ' τους ίδιους τους Σπαρτιάτες. Και καθώς οι Πέρσες δεν μπορούσαν να κερδίσουν κάποιο έδαφος στη στενοποριά, μ' όλες τις επιθέσεις που έκαναν πότε με κανονική τάξη και πότε με διάφορους άλλους τρόπους, τραβήχτηκαν πίσω.

VII212. Λένε πώς, όσο κρατούσαν αυτές οι εχθροπραξίες, ο βασιλιάς παρακολουθώντας τις αναπήδησε τρεις φορές⁴¹ από το θρόνο του, γιατί πήρε φόβο για το στρατό του. Τότε λοιπόν αγωνίστηκαν μ' αυτό τον τρόπο· και την άλλη μέρα οι βάρβαροι⁴² δεν τα κατάφεραν καθόλου καλύτερα στον αγώνα· γιατί έκαναν εφόδους ελπίζοντας πως, καθώς έτσι κι αλλιώς οι Έλληνες ήταν λίγοι κι έχουν χύσει βρύση το αίμα, δε θα είχαν πια το κουράγιο να σηκώσουν χέρι να τους αντισταθούν. Οι Έλληνες όμως ήταν παραταγμένοι κανονικά, το κάθε τάγμα κι η κάθε φυλή στη γραμμή της· το κάθε τάγμα έμπαινε στη μάχη με τη σειρά του, εκτός από τους Φωκείς, αυτοί πήραν εντολή να πιάσουν θέσεις στο βουνό για να φρουρήσουν το μονοπάτι⁴³. Τέλος οι Πέρσες, καθώς έβλεπαν πως τίποτε δεν άλλαζε από την προηγούμενη μέρα, τραβήχτηκαν πίσω.

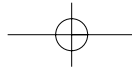
VII213. Εκεί λοιπόν που ο βασιλιάς βρισκόταν σε αμηχανία, πώς ν' αντιμετωπίσει την κατάσταση που δημιουργήθηκε, ήρθε σε συνεννοήσεις μαζί του ο Εφιάλτης⁴⁴, ο γιος του Ευρυδήμου, από τη Μαλίδα, και, προσδοκώντας ν' αποκομίσει κάποια μεγάλη αμοιβή από τον

⁴¹ **ο βασιλιάς... αναπήδησε:** ίσως να καθόταν σε θρόνο σε κάποιο ύψωμα (όπως αργότερα στη Σαλαμίνα), ώστε να παρακολουθεί τη μάχη. Προσέξτε τη σταδιακή αλλαγή των συνασθημάτων του.

⁴² **την άλλη μέρα οι βάρβαροι...:** είναι η δεύτερη μέρα και η τρίτη εφόδος των Περσών, οι οποίοι στηρίζουν τις ελπίδες τους στη συντριπτική αριθμητική τους υπεροχή.

⁴³ **το μονοπάτι:** πρόκειται για το μονοπάτι Ανοπαία (βλ. σχεδιάγραμμα) στο όρος Καλλίδρομο. Ο ιστορικός είχε αναφέρει (κεφ. 175) ότι οι Έλληνες δεν γνώριζαν την ύπαρξή του· την πληροφορήθηκαν από τους ντόπιους μόλις έφτασαν στις Θερμοπύλες. Η δεύτερη αυτή αναφορά, τη στιγμή ακριβώς που οι Έλληνες, έχοντας αποκρούσει τρεις επιθέσεις, αρχίζουν να ελπίζουν ότι οι εχθροί δεν θα περάσουν, παίζει το ρόλο τραγικής προειδοποίησης για την ανατροπή της κατάστασης.

⁴⁴ **ο Εφιάλτης:** η καταγωγή του από τη Μαλίδα έχει σημασία, αφού μόνο ένας ντόπιος θα γνώριζε το μονοπάτι. Το τέλος του Εφιάλη ήταν αντάξιο ενός προδότη: κατέφυγε φοβισμένος στη Θεσσαλία, τον επικήρυξαν οι Αμφικτύονες των Δελφών και, επιστρέφοντας στην πατρίδα του, τον σκότωσε ο Αθηνάδης από την Τραχίνα (που τον τίμησαν οι Λακεδαιμόνιοι). Το όνομά του έμεινε στην ιστορία ως συνώνυμο του προδότη. Ο Ηρόδοτος απορρίπτει την άποψη ότι ο προδότης ήταν άλλος.

βασιλιά, του μαρτύρησε το μονοπάτι που, διασχίζοντας το βουνό, καταλήγει στις Θερμοπύλες, και που έγινε αιτία ν' αφανιστούν οι Έλληνες⁴⁵ που κρατούσαν άμυνα εκεί. [...]

Η κυκλωτική κίνηση

VII215. Κι ο Ξέρξης, γιατί του άρεσαν τα όσα του υποσχέθηκε να πράξει ο Εφιάλτης, καταχαρούμενος έστειλε αμέσως τον Υδάρνη και το σώμα που διοικούσε ο Υδάρνης. Ξεκίνησαν από το στρατόπεδο την ώρα που ανάβουν τα λυχνάρια⁴⁶. [...]

Οι Έλληνες μαθαίνουν για τη προδοσία

VII219. Πρώτος ο μάντης Μεγιστίας⁴⁷ ειδοποίησε τους Έλληνες που βρίσκονταν στις Θερμοπύλες για το θάνατο που τους περίμενε με το γλυκοχάραμα, αφού παρατήρησε τα σπλάχνα των σφαγίων της θυσίας· ύστερα ήταν κι οι αυτόμολοι απ' τον εχθρό που ανάγγειλαν ότι οι Πέρσες τους περικύκλωναν. Αυτοί λοιπόν έδωσαν το μήνυμα όσο ακόμα κρατούσε η νύχτα· τρίτοι έφτασαν οι σκοποί που ροβολώντας κατέβηκαν απ' τις βουνοκορφές καθώς πήρε να φωτίζει η μέρα. [...]

Έξοδος θανάτου

VII223. Ο Ξέρξης με την ανατολή του ήλιου⁴⁸ πρόσφερε σπονδές κι ύστερα περίμενε την ώρα που η αγορά γεμίζει κόσμο⁴⁹ και τότε επιχείρησε την επίθεση· γιατί αυτό του είχε παραγγείλει ο Εφιάλτης, επειδή η κατάβαση από το βουνό είναι συντομότερη κι η απόσταση πολύ πιο μικρή απ' ό,τι ο γύρος του βουνού και η ανάβαση. Κι οι βάρβαροι του Ξέρξη πλησίαζαν κι οι Έλληνες που περιστοιχίζαν τον Λεωνίδα⁵⁰, μια και θα επιχειρούσαν έξοδο θανάτου⁵¹, τώρα πια έβγαιναν πολύ πιο έξω απ' ό,τι στην αρχή, στο πλατύτερο μέρος του αυχένα. Γιατί τις προηγούμενες μέρες, θέλοντας να υπερασπίσουν το προστατευτικό τείχος, έδιναν μάχη στη στενωπό, χωρίς ν' απομακρύνονται πολύ από το τείχος. Όμως τη μέρα εκείνη έδιναν τη μάχη έξω από τα στενά και σκοτώνονταν πολλοί βάρβαροι· γιατί οι αρχηγοί των ταγμάτων στέκονταν πίσω τους κρατώντας μαστίγια⁵² και μαστίγωναν όλους τους άντρες τους προστάζοντάς τους να βαδίζουν συνεχώς μπροστά. Πολλοί απ' αυτούς λοιπόν έπεφταν στη θάλασσα κι αφανίζονταν και πολύ περισσότερους ακόμη τους καταπατούσαν ζωντανούς οι δικό τους· και κανένας δεν έδινε την παραμικρή σημασία στο σύντροφο του που σκοτωνόταν. Γιατί απ' τη μεριά τους οι Έλληνες, ξέροντας καλά πως όπου να 'ναι έρχεται ο θάνατος από εκείνους που έκαναν την κυκλωτική κίνηση απ' το βουνό, έφτασαν στην κορυφή της παλικαριάς τους χτυπώντας τους βαρβάρους, αφηφώντας το θάνατο μες στη μανιασμένη αποκοτιά τους.

Ανδριάντας του Λεωνίδα.
Αρχαιολογικό Μουσείο Σπάρτης.

Ο θάνατος του Λεωνίδα

VII224. Λοιπόν, τα δόρατα των περισσότερων απ' αυτούς είχαν κιάλας τσακιστεί, ετούτοι όμως με τα ξίφη τους πετσόκοβαν τους Πέρσες. Και σ' αυτόν τον αγώνα πέφτει ο Λεωνίδας, αφού αποδείχτηκε άντρας με λαμπρότατη παλικαριά, και μαζί του κι άλλοι σημαντικοί

⁴⁵ έγινε αιτία ν' αφανιστούν οι Έλληνες: για το μονοπάτι, βλ. παραπάνω, σχόλιο 43.

⁴⁶ την ώρα που ανάβουν τα λυχνάρια: δηλ. την ώρα που βραδιάζει· προσέξτε και στη συνέχεια πόσες εκφράσεις για την ώρα χρησιμοποιεί ο ιστορικός παρακολουθώντας από κοντά τις κινήσεις των αντιπάλων. Είναι φανερό πως οι εξελίξεις θα είναι δραματικές.

⁴⁷ Μεγιστίας: οιωνοσκόπος από τη γενιά του ονομαστού μάντη Μελάμποδα (τον θεωρούσαν ως τον αρχαιότερο μάντη). Ο Λεωνίδας του πρότεινε να φύγει, αλλά εκείνος αρνήθηκε και έδωξε μόνο τον μοναχογιό του. Αντίθετα, άλλοι εκδηλώνουν την επιθυμία να φύγουν ή φεύγουν μετά από απόφαση του Λεωνίδα. Έμειναν οι Θεσπιείς με τη θέλησή τους και οι Θηβαίοι παρά τη θέλησή τους (τους κράτησε ο Λεωνίδας μάλλον για να μην αυτομολήσουν).

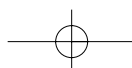
⁴⁸ ανατολή του ήλιου: βρισκόμαστε στην 3η μέρα της μάχης, 7η από τη στιγμή που έφτασαν οι Πέρσες στις Θερμοπύλες.

⁴⁹ την ώρα που η αγορά γεμίζει κόσμο: γύρω στις 11 το πρωί, την ώρα δηλαδή που είχε υπολογίσει ο Εφιάλτης ότι θα έφταναν στα νώτα των Ελλήνων.

⁵⁰ που περιστοιχίζαν το Λεωνίδα: οι τριακόσιοι και οι Θεσπιείς, βλ. παραπάνω σχόλιο 47. Οι Φωκείς είχαν σταλεί για να φρουρήσουν το μονοπάτι (κεφ. 212). Στο βουνό συναντήθηκαν με τους Πέρσες, συγκρούστηκαν μαζί τους και υποχώρησαν γρήγορα προς την κορυφή του βουνού. Οι Πέρσες δεν έδωσαν συνέχεια, καθώς επείγονταν να φτάσουν έγκαιρα στα νώτα των Ελλήνων.

⁵¹ έξοδο θανάτου: γιατί γνωρίζουν ήδη την κυκλωτική κίνηση των εχθρών και επιδιώκουν να προκαλέσουν όσο το δυνατό περισσότερες απώλειες στον εχθρό.

⁵² κρατώντας μαστίγια: προσέξτε την εικόνα των περσικών γραμμών που μας δίνει ο ιστορικός και τη διαφορά ανάμεσα στους δύο κόσμους (ελληνικό – ασιατικό).

Σκύθης τοξότης

Σπαρτιάτες, που εγώ ρώτησα κι έμαθα τα ονόματά τους (μάλιστα έμαθα κι όλων των Τριακοσίων⁵³). Κι απ' την άλλη μεριά, από τους Πέρσες πέφτουν σ' αυτή τη μάχη πολλοί και σημαντικοί, κι ανάμεσά τους δυο γιοι του Δαρείου, ο Αβροκόμης κι ο Υπεράνθης. [...]

VII225. Σ' αυτή τη μάχη λοιπόν πέφτουν πολεμώ- **Η κύκλωση και το τέλος**
ντας τα δυο αυτά αδέρφια του Ξέρξη, ενώ για το
πτώμα του Λεωνίδα⁵⁴ Πέρσες και Λακεδαιμόνιοι έδωσαν ανάμεσά τους πο-
λύωρη μάχη σώμα με σώμα, ωστόσο οι Έλληνες με την αντρεία τους το τρά-
βηξαν προς το μέρος τους κι έτρεψαν σε φυγή τον εχθρό τέσσερις φορές. Έτσι
συνεχίστηκε για ώρα η μάχη, ως τη στιγμή που έφτασαν εκείνοι που οδηγούσε
ο Εφιάλτης. Όταν οι Έλληνες αντιλήφθηκαν τον ερχομό τους, από εκείνη την
ώρα ο αγώνας άλλαξε μορφή⁵⁵· γιατί οπισθοχώρησαν στη στενοποριά και προ-
σπερνώντας το τείχος ήρθαν και πήραν θέση όλοι τους συσπειρωμένοι, εκτός
απ' τους Θηβαίους⁵⁶, στο ύψωμα· το ύψωμα αυτό βρίσκεται στην είσοδο των στε-
νών, εκεί όπου σήμερα είναι στημένο το μαρμάρινο λιοντάρι⁵⁷ για τον Λεωνί-
δα. Καθώς αγωνίζονταν χτυπώντας τον εχθρό σ' αυτό το μέρος με πολεμικές
μάχαιρες, όσοι ακόμα τύχαινε να έχουν, και με τα χέρια και με τα δόντια⁵⁸, οι
βάρβαροι τους έθαψαν κάτω από τα βέλη τους⁵⁹, άλλοι κάνοντας επίθεση κα-
τά μέτωπο, αφού ισοπέδωσαν το προστατευτικό τείχος, κι οι άλλοι, που έκα-
ναν την κυκλωτική κίνηση, κλείνοντάς τους ένα γύρο από παντού.

Έν τούτω σφέας τῷ χώρῳ ἀλεξιμένους μαχαιρήσι, τοῖσι αὐτῶν ἐτύγχανον ἔτι περιεοῦσαι,
καὶ χερσὶ καὶ στόμασι κατέχωσαν οἱ βάρβαροι βάλλοντες [...]

VII226. Τέτοιοι άντρες αναδείχτηκαν οι Λακεδαιμόνιοι και οι Θεσπιείς, αλλά λέγεται **Ο Διηνέκης**
πως ανάμεσά τους πιο λαμπρό παλικάρι αναδείχτηκε ο Σπαρτιάτης Διηνέκης· λένε μά-
λιστα πως, προτού έρθουν στα χέρια με τους Μήδους, είτε την ακόλουθη φράση, ακούοντας από κάποιον Τραχίνιο
πως, όταν οι βάρβαροι ρίχνουν με τα τόξα τους, τα αμέτρητα βέλη τους κρύβουν τον ήλιο· τόσο μεγάλο είναι το πλή-
θος τους! κι ετούτος δεν έδειξε να ταράζεται απ' αυτό κι είπε, περιφρονώντας το πλήθος των Μήδων, ότι τα νέα που
τους έφερε ο ξένος απ' την Τραχίνα ήταν όλα ευχάριστα γι' αυτούς, αφού με τους Μήδους να κρύβουν τον ήλιο θα
δοθεί η μάχη εναντίον τους στη σκιά⁶⁰ κι όχι κάτω από τον ήλιο. Λένε λοιπόν πως αυτή κι άλλες παρόμοιες φράσεις
άφησε για να τον θυμούνται οι άνθρωποι ο Διηνέκης ο Λακεδαιμόνιος.

ὡς πάντα σφι ἀγαθὰ ὁ Τραχίνιος ξείνος ἀγγέλλοι, εἰ ἀποκρυπτόντων τῶν Μήδων
τὸν ἥλιον ὑπὸ σκιῇ ἔσοιτο πρὸς αὐτοὺς ἡ μάχη καὶ οὐκ ἐν ἡλίῳ.

⁵³ **ὅλων των Τριακοσίων:** προφανώς τα διάβασε στο μνημείο που έστησαν προς τιμήν τους οι συμπολίτες τους το 442 π. Χ., όταν μετέφεραν τα οστά του Λεωνίδα στη Σπάρτη.

⁵⁴ **για το πτώμα του Λεωνίδα:** θυμίζει ομηρικές μάχες· στην *Ιλιάδα* (για το νεκρό του Πατρόκλου, του Έκτορα κ.α.). Οι συμπολεμιστές του Λεωνίδα όμως αγωνίζονται να κρατήσουν τον νεκρό του βασιλιά τους, ενώ γνωρίζουν καλά ότι κα-
νείς τους δεν θα επιζήσει.

⁵⁵ **ο αγώνας άλλαξε μορφή:** η τακτική από επιθετική γίνεται αμυντική και η ύστατη άμυνα οργανώνεται σ' ένα μικρό λόφο
(ο Ηρόδοτος τον αποκαλεί «Κολωνό») στην είσοδο των στενών (βλ σχεδιάγραμμα σ. 71). Εκεί αγωνίστηκαν ως το τέλος.

⁵⁶ **εκτός από τους Θηβαίους:** βρήκαν την ευκαιρία να αυτομολήσουν στους Πέρσες.

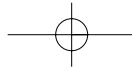
⁵⁷ **το μαρμάρινο λιοντάρι:** στην ίδια θέση βρίσκεται σήμερα το άγαλμα του Λεωνίδα.

⁵⁸ **...με τα δόντια:** επαληθεύονται όσα είπε ο Δημάρατος στον Ξέρξη, ο Σπερθίας και ο Βούλης στον Υδάρη (σ. 67).

⁵⁹ **τους έθαψαν κάτω από τα βέλη τους:** η έκφραση δηλώνει την αριθμητική υπεροχή του εχθρού και βέβαια το όπλο που
χρησιμοποίησε. Βρέθηκαν πράγματι πολλές αιχμές βελών ίδιες μ' αυτές που βρέθηκαν στο Μαραθώνα και ίχνη κοινού
τάφου (*πολυάνδριον*) των πολεμιστών.

⁶⁰ **θα δοθεί η μάχη εναντίον τους στη σκιά:** να σχολιάσετε τη φράση του Διηνέκη.

Τμητικά επιγράμματα

VII228. Γι' αυτούς (που τάφηκαν εκεί όπου έπεσαν) και για κείνους που είχαν σκοτωθεί πριν σηκωθούν να φύγουν εκείνοι που τους έστειλε πίσω ο Λεωνίδα, χαραχτηκε πάνω στον τάφο τους επίγραμμα⁶¹ που λέει τα εξής:

*Σ' αυτό το μέρος, πάει καιρός, οι τέσσερις χιλιάδες
απ' το νησί του Πέλοπα
με τρία εκατομμύρια εχθρών⁶² δώσανε μάχη.*

μυριάσιν ποτὲ τῆδε τριηκοσίαις ἐμάχοντο
ἐκ Πελοποννήσου χιλιάδες τέτορες.

Αυτό λοιπόν το επίγραμμα χαραχτηκε πάνω στον κοινό τάφο όλων, αλλά για τους Σπαρτιάτες ιδιαίτερα:

*Διαβάτη, μήνυμα να πας στους Λακεδαιμονίους:
σ' αυτήν εδώ τη γη
πέσαμε και κειτόμαστε στο νόμο τους πιστοί⁶³.*

ᾠ ξεῖν', ἀγγέλλειν Λακεδαιμονίοις
ὅτι τῆδε κείμεθα, τοῖς κείνων ῥήμασι πειθόμενοι.

Αυτό λοιπόν για τους Λακεδαιμονίους· και για τον μάντη το εξής:

*Του Μεγιστία εἶν' ἐδώ, τον ξακουσμένον μάντη,
το μνῆμα π' αντικρίζεις.
Αυτὸν που οι Μῆδοι σκότωσαν, καθώς τότε διαβήκαν
του Σπερχειοῦ το ρέμα·
ἤξερε και καλόξερε πως ὅπου να 'ναι θα 'ρθουν
του θανάτου του οι Μοίρες,
μα δεν το καταδέχτηκε, τον βασιλιά της Σπάρτης
προδίνοντας, να φύγει.*

Λοιπόν, οι Αμφικτύονες είναι που στόλισαν τους τάφους τους με επιγράμματα και στήλες, εκτός από το επίγραμμα του μάντη· όμως το επίγραμμα του μάντη Μεγιστία το φιλοτέχνησε ο Σιμωνίδης, ο γιος του Λεωπρέπη, δώρο φιλίας.

Η προσβολή του νεκρού Λεωνίδα

VII238. Αυτά είπε ο Ξέρξης και κατόπι περνούσε ανάμεσα απ' τα πτώματα και διέταξε του Λεωνίδα, γιατί είχε ακούσει πως ήταν βασιλιάς και στρατηγός των Λακεδαιμονίων, να κόψουν το κεφάλι και να το κρεμάσουν σε κοντάρι⁶⁴. Λοιπόν, κι από πολλές άλλες ενδείξεις, αλλά προπάντων απ' αυτήν αντιλήφτηκα πως ο βασιλιάς Ξέρξης με κανέναν άλλο άνθρωπο δεν οργίστηκε όσο με τον Λεωνίδα, όσο ήταν ζωντανός· γιατί αλλιώςτικα δε θ' ασχημονούσε μ' αυτό τον τρόπο στο πτώμα του, αφού απ' όσους λαούς γνώρισα κανέναν δε συνηθίζει να τιμά τους άντρες που έχουν πολεμική αρετή όσο οι Πέρσες. Λοιπόν αυτοί που πήραν την προσταγή αυτή, την εκτελούσαν.

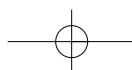
Το μνημείο της μάχης των Θερμοπυλών.

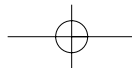
⁶¹ **επίγραμμα:** τα επιγράμματα που παραθέτει ο Ηρόδοτος τα έγραψε ο πιο σημαντικός εκπρόσωπος του είδους, ο Σιμωνίδης ο Κεῖος.

⁶² **τέσσερις χιλιάδες ... τρία εκατομμύρια:** γιατί ο ποιητής παραθέτει τους αριθμούς;

⁶³ **στο νόμο τους πιστοί:** σχολιάστε την αναφορά του ποιητή στο «νόμο».

⁶⁴ **να κόψουν το κεφάλι και να το κρεμάσουν σε κοντάρι:** η βάρβαρη αυτή πράξη κατάγεται ως έθιμο από την Ανατολή, αλλά δεν ήταν έθιμο περσικό, αφού οι Πέρσες τιμούσαν την ανδρεία και των εχθρών τους. Μάλιστα στη ναυμαχία της Σαλαμίνας είχαν μαζί τους – ως πρότυπο ανδρείας – τον Πυθέα που είχε συλληφθεί με το πλοίο του στο Αρτεμίσιο και το σώμα του ήταν αγνώριστο από τα τραύματα.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Στις πρώτες φάσεις της μάχης οι Πέρσες δεν κατορθώνουν να κάμψουν την αντίσταση των Ελλήνων. Πού οφειλόταν η ελληνική επιτυχία;
2. Ποιος ήταν, κατά τη γνώμη σας, ο ρόλος του Εφιάλτη στην έκβαση της μάχης;
3. Ποια στοιχεία της θυσίας των Ελλήνων στις Θερμοπύλες προβάλλονται σε καθένα από τα επιγράμματα του κεφ. 228;
4. Ο Ηρόδοτος προσπαθεί να εξηγήσει την ασέβεια που δείχνει ο Ξέρξης στο νεκρό ήρωα Λεωνίδα. α) Τι δείχνει για τον Ηρόδοτο ως ιστορικό αυτή η προσπάθεια εξήγησής; β) Να δώσετε τις δικές σας εξηγήσεις για τη συμπεριφορά του Ξέρξη.

ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗ

Συμπληρώστε τα υπόλοιπα κενά, ώστε να ολοκληρωθεί η ανακεφαλαίωση.

Μορφή του κειμένου: αφήγηση, περιγραφή γεγονότος

Θέμα, γεγονός: .....

Τόπος: .....

Χρόνος: .....

Πρωταγωνιστές: .....

Δευτερεύοντα πρόσωπα: .....

Έκβαση γεγονότος: .....

Αίτια- παράγοντες έκβασης: .....

Σχόλια: .....

Παράλληλα κείμενα

1. Χορός πριν από τη μάχη: Έλληνες και Ιμπραήμ στην Πύλο

Την αυγή δυο ώρες να φέξει πλάκωσε ο Μπραϊμης, πεζούρα και καβαλαρία, και ήρθανε πολλά πλησίον μας. Είναι ένα γιοφύρι ενού γιβαριού (= ιχθυοτροφείου) και πέρασαν εκεί και στάθηκαν. Εγώ κατέβασα καμιά εικοσαριά παιδιά και πιάσαν τον χορόν και τραγουδούσαν και χόρευαν. Τηράνε οι Τούρκοι, πλησιάζουν κι άρχισαν με τους κατζαδόρους (=είδος τουφεκιών) και καραμπίνες τον τουφεκισμόν. Εμείς τους είπα και δεν έριχνε κανένας. Εκεί οπού ρίχναν, μου λάβωσαν δυο παιδιά εις τον χορόν. Κέρασα απόνα ρακί τους Έλληνες τους αθάνατους, τα γενναία λιοντάρια. Οπού ανάθεμα τούς αίτιους οπού τους γιόμωσαν φατρίες και διχόνοιες και γίνηκαν από αυτά οι αράπηδες παλικάρια κι άφησαν εποχή. Αφού κέρασα το ρακί των Ελλήνων, ζύγωσαν οι Τούρκοι κοντώτερα. Τότε άρχισε ο πόλεμος και βάσταξε ως επτά ώρες.

Μακρυγιάννης, *Απομνημονεύματα*, επιμ. Σπ. Ι. Ασδραχά, εκδ. Καραβία

2. Θερμοπύλες

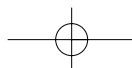
Τιμή σ' εκείνους όπου στην ζωή των
ώρισαν και φυλάγουν Θερμοπύλες.

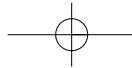
Ποτέ από το χρέος μη κινούντες·

[...]

Και περισσότερη τιμή τους πρέπει
όταν προβλέπουν (και πολλοί προβλέπουν)
πως ο Εφιάλτης θα φανεί στο τέλος,
κ' οι Μήδοι επί τέλους θα διαβούνε.

Κ. Π. Καβάφης

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Ποια κοινά στοιχεία μπορείτε να εντοπίσετε στη συμπεριφορά των τριακοσίων του Λεωνίδα και των στρατιωτών του Μακρυγιάννη; Ποιες ιδέες και αξίες είναι κοινές ανάμεσα στα δύο κείμενα;
2. Τι συμβολίζουν οι Θερμοπύλες στο ομώνυμο ποίημα του Κ. Π. Καβάφη και ποια άλλα σύμβολα χρησιμοποιεί ο ποιητής;
3. Να διαβάσετε το διήγημα του Μ. Μητσάκη, «Το φίλημα» και να σχολιάσετε τη στάση των πρωταγωνιστών στο Μανιάκι και στις Θερμοπύλες.

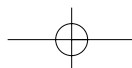
ΔΙΑΘΕΜΑΤΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ - ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

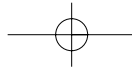
1. Να συγκεντρώσετε στοιχεία για τη μάχη των Θερμοπυλών όπως αποδόθηκε από τη λογοτεχνία και την τέχνη. Θα είναι ευκολότερο να χρησιμοποιήσετε το διαδίκτυο με μία μηχανή αναζήτησης. Μπορείτε όμως να κάνετε την έρευνά σας στη βιβλιοθήκη, αρχίζοντας από τους καταλόγους. Φυσικά η έρευνα δεν θα είναι εκτεταμένη, μπορείτε όμως να συγκεντρώσετε ορισμένα στοιχεία, να διαβάσετε κείμενα (αν είναι σύντομα), να δείτε πίνακες ζωγραφικής στο διαδίκτυο και να παρουσιάσετε στην τάξη τα συμπεράσματά σας. Οι άξονες της έρευνάς σας μπορεί να είναι: πώς παρουσιάζεται η μάχη ή ορισμένα στοιχεία- σύμβολα της μάχης, αν γίνεται το θέμα ενός έργου ή απλώς αναφέρεται μέσα σ' ένα έργο (π.χ. στον Εθνικό ύμνο) ή ποιος συμβολισμός της συγκινεί περισσότερο τους λογοτέχνες.
2. α) Να χαρακτηρίσετε το Δημάρατο από όλα τα στοιχεία που έχετε γι' αυτόν (ενότητες 12, 13) και όποια τυχόν συγκεντρώσατε από τη διδασκαλία της Ιστορίας ή και της Λογοτεχνίας (αν υπάρχει κάτι στα ΚΝΑ).
β) Να εντάξετε το χαρακτηρισμό σε μία ευρύτερη εργασία με θέμα «Έλληνες στην αυλή των Περσών». Μπορείτε να χρησιμοποιήσετε συγκεκριμένα το βιβλίο του Αγγ. Βλάχου, *Οδοιπόροι για τα Σούσα*, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», 1995.
3. Από το έβδομο βιβλίο του Ηροδότου (και από την Ιστορία) μάθατε ότι οι λίγοι και αδύναμοι τα βάζουν με τους πολλούς και δυνατούς. Το συναντάμε και στα «Απομνημονεύματα» των αγωνιστών του 1821. Κάτι παρόμοιο συμβαίνει (ανάμεσα σε άτομα όμως) στην ιστορία του Δαβίδ και του Γολιάθ ή στα λαϊκά παραμύθια. Να συζητήσετε αν πίσω από όλα αυτά υπάρχει μια κοινή ιδέα, αντίληψη, πίστη, και γιατί αυτές οι ιστορίες μας γοητεύουν.

Χάλκινο αγαλμάτιο πολεμιστή.
Αρχαιολογικό Μουσείο Ολυμπίας.

Για τον τρόπο εργασίας βλ. ενότητα 3, σ. 30.

BIBΛΙΟ ΟΓΔΟΟ (VIII)

ΟΥΡΑΝΙΑ

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η μούσα Ουρανία

Ο Ξέρξης μετά τη νίκη του στις Θερμοπύλες βαδίζει προς τη Βοιωτία χωρίς να συναντήσει αντίσταση, μπαίνει στην έρημη Αθήνα και σκοτώνει τους λίγους υπερασπιστές της Ακρόπολης μέσα στο ναό, ενώ ο στόλος του έχει καταπλεύσει στο Φάληρο. Ο ελληνικός στόλος – 378 πλοία, εκτός από τις βοηθητικές πενηντοντόρους – έχει φτάσει, πριν από τον περσικό, από το Αρτεμίσιο στη Σαλαμίνα. Το συμβούλιο των στρατηγών αποφασίζει, παρά τη ριζική διαφωνία του Θεμιστοκλή, να δοθεί η ναυμαχία στον Ισθμό. Τελικά ο Θεμιστοκλής θα καταφύγει σε τέχνασμα και οι Πέρσες θα κυκλώσουν τους Έλληνες. Η ναυμαχία δίνεται στη Σαλαμίνα και ο Ξέρξης την παρακολουθεί από το Αιγάλεω. Μαζί με το στόλο συντρίβεται και η αλαζονεία του Πέρση βασιλιά. Δραπετεύει στην Ασία, αφήνοντας πίσω τον Μαρδόνιο με μεγάλες δυνάμεις, για να υποτάξει την Ελλάδα. Οι Έλληνες μοιράζονται τα λάφυρα, τιμούν τον Θεμιστοκλή και ετοιμάζονται για τη συνέχιση του αγώνα, αφού ο Μαρδόνιος έχει ήδη υποβάλει στους Αθηναίους προτάσεις συνθηκολόγησης· η περήφανη απάντησή τους προδιαγράφει την επόμενη σύγκρουση.

ΕΝΟΤΗΤΑ 14η

ΠΡΙΝ ΑΠΟ ΤΗ ΝΑΥΜΑΧΙΑ VIII 51, 53 - 55, 59 - 60, 79

Θεματικά κέντρα

- Ο Ξέρξης στην Αθήνα
- Οι διαφωνίες των στρατηγών
- Το τέχνασμα του Θεμιστοκλή

VIII51. Τώρα, οι βάρβαροι, απ' την ώρα που διαβήκαν τον Ελλήσποντο (αφετηρία της πορείας τους), κι αφού έκαναν εκεί ένα μήνα – τόσο χρειάστηκε για να διαβούν στην Ευρώπη–, σ' άλλους τρεις μήνες έφτασαν στην Αττική¹, όταν επώνυμος άρχων² στην Αθήνα ήταν ο Καλλιάδης. Και κυρίεψαν την έρημη πολιτεία· και βρίσκουν κάτι λίγους Αθηναίους καταυλισμένους στο ναό³, τους ταμίες⁴ του ναού μαζί με ανθρώπους της φτωχολογιάς, που έφραξαν την Ακρόπολη με θυρόφυλλα και με ξύλα και πρόβαλλαν αντίσταση στον εισβολέα· δεν κατέφυγαν στη Σαλαμίνα όχι μόνο εξαιτίας της ανέχειάς τους, αλλά συνάμα κι επειδή πίστευαν πως αυτοί πέτυχαν την πραγματική έννοια του χρησμού που τους έστειλε η Πυθία, πως «το ξύλινο τείχος απόρθητο θα μείνει»· κι ότι, σύμφωνα με το χρησμό, αυτός ο φράχτης τους είναι το καταφύγιο κι όχι τα καράβια.

**Ο Ξέρξης στην έρημη Αθήνα.
Τα «ξύλινα τείχη»**

{Οι Πέρσες πολιορκούν τους λίγους Αθηναίους, οι οποίοι αμύνονται με πέτρες, και τους προτείνουν, μάταια, συνθηκολόγηση.}

VIII53. Κάποια ώρα όμως οι βάρβαροι μες στην αμηχανία τους ανακάλυψαν τέλος πάντων κάποια είσοδο [...]. Κι όταν οι Αθηναίοι τους είδαν να έχουν ανεβεί, άλλοι έπεφταν από το τείχος κάτω στο γκρεμό⁵ και σκοτώνονταν κι άλλοι κατέφευγαν στο σηκό⁶ του ναού.

Η ιεροουσία του Ξέρξη

¹ **έφτασαν στην Αττική:** στην ασιατική ακτή του Ελλήσποντου βρίσκονταν περίπου στα μέσα Μαΐου, επομένως, στην Αττική θα έφτασαν στα μέσα Σεπτεμβρίου του 480 π.Χ.

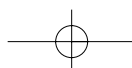
² **επώνυμος άρχων:** ένας από τους εννέα άρχοντες· για πρώτη φορά χρησιμοποιείται το όνομα του επώνυμου άρχοντα για χρονολόγηση ιστορικού γεγονότος.

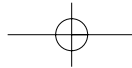
³ **στο ναό:** πρόκειται για το ναό της Αθηνάς και του Ερεχθέα, στη θέση του οποίου χτίστηκε αργότερα το Ερεχθείο, ή για το Εκατόμπεδον, όπου χτίστηκε αργότερα ο Παρθενώνας.

⁴ **τους ταμίες του ναού:** οι ταμίες, δέκα συνολικά, προέρχονταν από τους πλουσιότερους Αθηναίους. Διαχειριζόνταν τους θησαυρούς και τα αφιερώματα της θεάς.

⁵ **έπεφταν...στο γκρεμό:** γνωρίζετε παρόμοιες πράξεις θυσίας από την ελληνική ιστορία;

⁶ **στο σηκό:** στη μεγάλη εσωτερική αίθουσα του ναού.

Κι οι Πέρσες που είχαν ανεβεί πρώτα τράβηξαν γραμμή προς τις πύλες κι αφού τις άνοιξαν σκότωναν τους ικέτες της θεάς· κι όταν όλους τους έστρωσαν καταγής, σύλησαν το ναό και παρέδωσαν στις φλόγες όλη την Ακρόπολη.

**Αναγγελία της νίκης
στα Σούσα**

VIII54. Κι όταν ολοκλήρωσε την κατοχή της Αθήνας ο Ξέρξης, έστειλε έφιππο αγγελιοφόρο⁷ στα Σούσα, για ν' αναγγείλει στον Αρτάβανο⁸ την επιτυχία του.[...]

**Θαύμα στο Ερέχθειο
Θυσίες του Ξέρξη
στην Ακρόπολη**

VIII55. Και θα πω το λόγο για τον οποίο μνημόνεψα αυτά. Σ' αυτή την Ακρόπολη υπάρχει ναός του Ερεχθέα (εκείνου που λένε πως είναι γέννημα της γης)⁹, που έχει μέσα μια ελιά¹⁰ και μια πηγή με θαλασσινό νερό, που η παράδοση των Αθηναίων λέει πως τ' άφησαν εκεί ο Ποσειδών και η Αθηνά, όταν φιλονικούσαν για τη χώρα, μαρτυρίες για το μέλλον. Λοιπόν αυτή η ελιά είχε την ίδια τύχη με τον υπόλοιπο ναό, έγινε στάχτη απ' τους βαρβάρους· κήκε, και την επομένη οι Αθηναίοι που πήραν διαταγή απ' το βασιλιά να προσφέρουν θυσίες, μόλις ανέβηκαν στο ναό, βλέπουν να έχει ξεπεταχτεί βλαστάρι από το κούτσουρο, ψηλό ίσαμε μια πήχη. Λοιπόν εκείνοι αυτά διηγήθηκαν.

{Το συμβούλιο των στρατηγών τελειώνει με την απόφαση να δοθεί ναυμαχία στον Ισθμό, αλλά ο Θεμιστοκλής, παρακινημένος από έναν Αθηναίο πολίτη, τον Μνησίφιλο, επιστρέφει και πείθει τον Ευρυβιάδη να καλέσει ξανά το συμβούλιο. Φοβάται πως, αν φύγουν από τη Σαλαμίνα, καθένας θα τραβήξει για την πόλη του και δεν θα δοθεί καν ναυμαχία.}

**Θεμιστοκλής
και Αδείμαντος**

VIII59. [...] Ο Θεμιστοκλής μιλούσε ασταμάτητα, έτσι που τον πίεζε αδήριτη ανάγκη. Κι ενώ αυτός αγόρευε, ο στρατηγός της Κορίνθου Αδείμαντος, ο γιος του Ωκύτη, είπε: «Θεμιστοκλή, στους αγώνες, αυτούς που ξεκινούν πριν δοθεί το παράγγελμα, τους δίνουν μια με το ραβδί». Κι αυτός, απολογούμενος, είπε: «Όμως κι αυτοί που μένουν παραπίσω χάνουν το στεφάνι της νίκης¹¹».

Ἄδειμαντος ὁ Ὠκύτου εἶπε· ὦ Θεμιστόκλεες,
ἐν τοῖσι ἀγῶσι οἱ προεξανιστάμενοι ῥαπίζονται.
Ὁ δὲ ἀπολυόμενος ἔφη· Οἱ δὲ γε
ἐγκαταλειπόμενοι οὐ στεφανοῦνται.

Οπλίτης, αττική ερυθρόμορφη κύλικα
του Φιντία 505-500 π.Χ.,
Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο Αθηνών.

**Απάντηση
στον Ευρυβιάδη**

VIII60. Αυτή την ήπια απάντηση έδωσε τότε στον Κορίνθιο· στον Ευρυβιάδη πάλι δεν έλεγε πια τίποτε απ' εκείνα που είχαν ειπωθεί προηγουμένως (πως, αν σηκώσουν πανιά απ' τη Σαλαμίνα, θα δραπετεύσουν εδώ κι εκεί)· γιατί τώρα, με τους συμμάχους μπροστά, θα ήταν εκ μέρους του μεγάλη απρέπεια¹² να κάνει τον κατηγορο· αλλά ανέπτυσσε άλλη

⁷ **έφιππο αγγελιοφόρο:** ήταν ο ταχύτερος τρόπος για τη μετάδοση ειδήσεων, βλ. VIII 98 σ. 84.

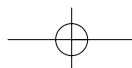
⁸ **στον Αρτάβανο:** ο Ξέρξης είχε ορίσει τον θείο του τοποτηρητή στα Σούσα (για τον Αρτάβανο, βλ. ενότητα 12 περίληψη σ. 64).

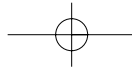
⁹ **Ερεχθέα ... γέννημα της γης:** ταυτίζεται με τον «οἰκοῦρό ὄφι», το φίδι για το οποίο πίστευαν πως φάλιζε στο ναό της Αθηνάς. Εκείνες τις μέρες ακούστηκε πως η θεά Αθηνά εγκατέλειψε την Ακρόπολη, γιατί το φίδι- φύλακας δεν έφαγε τη μελόπιτα, που, όπως κάθε μήνα, του άφησαν.

¹⁰ **μια ελιά...:** είναι γνωστή από τη μυθολογία η φιλονικία Αθηνάς – Ποσειδώνα. Το «θαύμα» της ελιάς ανήκει στα «θέματα του αδυνάτου»: εκφραστικός τρόπος με τον οποίο δηλώνουμε με έμφαση ότι κάτι είναι «αδύνατον» να πραγματοποιηθεί. Αν παρ' όλα αυτά πραγματοποιηθεί, μιλάμε για «θαύμα». Γνωρίζετε ανάλογα «θαύματα» από την παράδοση; (Βλ. και «Παράλληλο κείμενο»).

¹¹ **το στεφάνι της νίκης:** ο Πλούταρχος παραδίδει το επεισόδιο με πρωταγωνιστή τον Ευρυβιάδη, ο οποίος μάλιστα επιχείρησε να χτυπήσει με ραβδί τον Θεμιστοκλή, που του απάντησε «πάταξον μέν, ἄκουσον δέ» (= χτύπησέ με, αλλά άκουσέ με).

¹² **απρέπεια:** η συμπεριφορά αυτή δείχνει απλώς ευγένεια ή φανερώνει και άλλες προθέσεις;

επιχειρηματολογία, μιλώντας έτσι: «Στα χέρια σου κρατάς τη σωτηρία της Ελλάδας¹³, αν πειστείς σ' εμένα να δώσεις ναυμαχία παραμένοντας εδώ και δεν πειστείς σ' όσα λεν αυτοί, κι οδηγήσεις τα καράβια σ' άλλη θέση, προς τον Ισθμό. Λοιπόν άκουσε και το ένα και το άλλο και αντιπαράθεσέ τα: αν έρθεις στα χέρια με τον εχθρό στη θάλασσα του Ισθμού, θα ναυμαχήσεις σε ανοιχτό πέλαγος που δεν προσφέρεται καθόλου σε μας που έχουμε καράβια πιο αργοκίνητα και λιγότερα στον αριθμό· κι απ' την άλλη θα χάσεις τη Σαλαμίνα και τα Μέγαρα και την Αίγινα, ακόμα και στην περίπτωση που όλα τ' άλλα θα μας έρθουν δεξιά. Και το ναυτικό τους θα το ακολουθήσει το πεζικό κι έτσι θα 'σαι εσύ ο ίδιος που θα τους κουβαλήσεις στην Πελοπόννησο¹⁴ και θα διακυβεύσεις τη σωτηρία ολόκληρης της Ελλάδας. Αντίθετα, αν κάνεις αυτά που σου λέγω εγώ, δες ποια πλεονεκτήματα θα πετύχεις: πρώτα πρώτα, αν εμείς που έχουμε λίγα καράβια συγκρουστούμε με πολλά σε στενή θάλασσα, κι αν η έκβαση της σύγκρουσης είναι αυτή που συνήθως συμβαίνει, η νίκη μας θα είναι μεγάλη· γιατί η ναυμαχία σε στενό ευνοεί εμάς, ενώ στ' ανοιχτά εκείνους. Εξάλλου σώζεται κι η Σαλαμίνα, όπου βρήκαν καταφύγιο τα παιδιά και οι γυναίκες μας. Επίσης μ' αυτή την επιλογή έχεις και τούτο, που εσείς το βάζετε πάνω απ' όλα: μένοντας εδώ θ' αγωνιστείς για την Πελοπόννησο δίνοντας ναυμαχία, όπως αν την έδινες στον Ισθμό, κι επιπλέον, αν είσαι γνωστικός, δε θα κουβαλήσεις τον εχθρό στην Πελοπόννησο. Τέλος, αν γίνουν αυτά που προσδοκώ και νικήσουμε στη ναυμαχία, δε θα σας έρθουν οι βάρβαροι στον Ισθμό ούτε θα προελάσουν πιο πέρα απ' την Αττική, αλλά θα τραπούν σε άτακτη φυγή, ενώ εμείς θα 'χουμε το κέρδος να μείνουν στα χέρια μας τα Μέγαρα κι η Αίγινα κι η Σαλαμίνα – μάλιστα πήραμε χρησμό¹⁵ πως σ' αυτήν θα θριαμβεύσουμε πάνω στους εχθρούς μας. Λοιπόν, γενικά των ανθρώπων που σκέφτονται λογικά συνήθως πραγματοποιούνται οι επιδιώξεις· για όσους όμως δε σκέφτονται λογικά, ούτε ο θεός θέλει να συνταχθεί με τις γνώμες των ανθρώπων».

Οϊκότα μὲν νυν βουλευομένοισι ἀνθρώποισι ὡς τὸ ἐπίπαν ἐθέλει γίνεσθαι· μὴ δὲ οϊκότα βουλευομένοισι οὐκ ἐθέλει οὐδὲ ὁ θεὸς προσχωρέειν πρὸς τὰς ἀνθρωπῆας γνώμας.

{Στο μεταξύ οι Πέρσες συσκέπτονται και συμφωνούν όλοι να ναυμαχήσουν στη Σαλαμίνα. Η Αρτεμισία* διαφωνεί. Στο ελληνικό στρατηγείο ο Θεμιστοκλής βλέποντας ότι δεν θα επικρατήσει η γνώμη του, καταφεύγει σε ένα τέχνασμα: στέλνει κρυφά ένα δούλο του, τον Σίκινο, εκ μέρους του, στους Πέρσες, να τους πει ότι ο ίδιος ο Θεμιστοκλής είναι με το μέρος του βασιλιά και ότι οι Έλληνες ετοιμάζονται να δραπετεύσουν από τη Σαλαμίνα. Αν όμως εκείνοι κινηθούν, θα τους προλάβουν και θα τους νικήσουν, καθώς είναι διχασμένοι και πολλοί θα πάνε με το βασιλιά.}

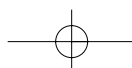

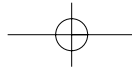
Αρχαίο ελληνικό πλοίο από παράσταση σε αγγείο. Υποθέτουμε ότι αναφέρεται στην Αργοναυτική εκστρατεία.

¹³ **τη σωτηρία της Ελλάδας:** θυμηθείτε το λόγο του Μιλτιάδη προς τον πολέμαρχο Καλλίμαχο, πριν από τη μάχη του Μαραθώνα (ενότητα 11, κεφ. 109, σ. 58). Τι παρατηρείτε;

¹⁴ **θα τους κουβαλήσεις στην Πελοπόννησο:** προσέξτε ότι το επαναλαμβάνει στη συνέχεια. Τι νομίζετε ότι σημαίνει η επανάληψη;

¹⁵ **χρησμό:** έλεγε ότι στην «άγια Σαλαμίνα» θα χαθούν παιδιά πολλών μανάδων. Ο Θεμιστοκλής υποστήριξε ότι εννοούσε τους «βαρβάρους», αλλιώς δε θα έλεγε «άγια» τη Σαλαμίνα. Αυτόν το χρησμό (με τη συγκεκριμένη ερμηνεία) επικαλείται.

Ο Αριστείδης στο πλευρό του πολιτικού του αντιπάλου

VIII79. Την ώρα που λογόφερναν οι στρατηγοί¹⁶ πέρασε από την Αίγινα στη Σαλαμίνα ο Αριστείδης¹⁷, ο γιος του Λυσιμάχου, Αθηναίος πολίτης που το δημοκρατικό πλήθος τον είχε τιμωρήσει με εξοστρακισμό· όμως εγώ, συγκεντρώνοντας πληροφορίες για τη συμπεριφορά του, σχημάτισα τη γνώμη πως αναδείχτηκε ο πρώτος στην αρετή και ο δικαιοτάτος ανάμεσα στους Αθηναίους. Αυτός ο άντρας στάθηκε έξω απ' το χώρο όπου συνεδρίαζαν κι έλεγε να του φωνάξουν τον Θεμιστοκλή· δεν ήταν βέβαια φίλος του, κάθε άλλο, ήταν ο πιο μεγάλος εχθρός του· όμως καθώς οι συμφορές που τους βρήκαν τότε ήταν μεγάλες, έριξε στη λήθη τις διαφορές τους¹⁸ και τον καλούσε να βγει έξω θέλοντας να συναντηθούν. Κι είχε κιόλας ακούσει πως οι Πελοποννήσιοι ασκούσαν πίεση, για ν' ανοιχτούν με τα καράβια τους στον Ισθμό. Λοιπόν, μόλις βγήκε έξω ο Θεμιστοκλής, ο Αριστείδης του μίλησε έτσι: «Εμείς έχουμε χρέος να συγκρουόμαστε και σε κάθε άλλη κρίσιμη ώρα και προπάντων τώρα για το ποιος από τους δυο μας θα προσφέρει πολυτιμότερες υπηρεσίες στην πατρίδα¹⁹. Έχω λοιπόν να σου πω ότι είτε πολλά είτε λίγα έχετε να πείτε με τους Πελοποννησίους για την αποχώρηση του στόλου από δω, το ίδιο κάνει. Γιατί εγώ σου λέω ως αυτόπτης πως, όσο κι αν το θέλουν οι Κορίνθιοι –ας είναι κι ο ίδιος ο Ευρυβιάδης–, δε θα μπορέσουν να φύγουν από δω με τα καράβια τους· γιατί μας έχουν ζώσει ολόγυρα οι εχθροί. Αλλά πήγαινε μέσα και δώσε τους αυτό το μήνυμα».

ὡς δὲ ἐξῆλθέ οἱ Θεμιστοκλῆς, ἔλεγε Ἀριστείδης τάδε· Ἡμέας στασιάζειν χρεὸν ἔστι ἐν τε τῷ ἄλλῳ καιρῷ καὶ δὴ καὶ ἐν τῷδε περὶ τοῦ ὀκότερος ἡμέων πλέω ἀγαθὰ τὴν πατρίδα ἐργάζεται.

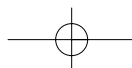
Όστρακα εξοστρακισμού, 5ος αι. π.Χ. Σε ένα από αυτά διακρίνεται το όνομα του Αριστείδη. Μουσείο Αρχαίας Αγοράς.
Ένας χωρικός συνάντησε τυχαία τον Αθηναίο στρατηγό, τον οποίο δεν γνώριζε, και του ζήτησε να τον βοηθήσει να χαράξει πάνω στο όστρακό του το όνομα του Αριστείδη, μια και ο ίδιος δεν ήξερε να γράφει. Ο Αριστείδης τον ρώτησε γιατί επιθυμούσε τον εξοστρακισμό αυτού του ανθρώπου και ο χωρικός απάντησε ότι είχε βαρεθεί ν' ακούει από όλους ότι είναι «δίκαιος». Ο Αριστείδης τότε, χωρίς να αποκαλύψει την ταυτότητά του, έγραψε πάνω στο όστρακο το όνομά του. Το αποτέλεσμα της ψηφοφορίας ήταν πράγματι αρνητικό γι' αυτόν και εξορίστηκε. (Από τον Πλούταρχο, *Αριστείδης*, 7, 7-8).

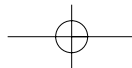
¹⁶ **λογόφερναν οι στρατηγοί:** ο ιστορικός επιστρέφει στο συμβούλιο των στρατηγών, αφού αφηγήθηκε τα σχετικά με το τέχνασμα του Θεμιστοκλή.

¹⁷ **ο Αριστείδης:** (540-468 π.Χ.) πέρασε στην ιστορία ως «δίκαιος»: όλοι οι αρχαίοι συγγραφείς συμφωνούν ότι ήταν απόλυτα τίμιος, ακέραιος και ανιδιοτελής πολιτικός. Ως αρχηγός της αριστοκρατικής παράταξης αντιτάχθηκε στα σχέδια του Θεμιστοκλή, για την ενίσχυση της ναυτικής δύναμης της Αθήνας και εξορίστηκε. Λίγο πριν από το καλοκαίρι του 480 π.Χ. (πριν από την εκστρατεία του Ξέρξη) είχε δοθεί αμνηστία σε όλους τους εξόριστους Αθηναίους πολίτες.

¹⁸ **τις διαφορές τους:** η ανωτερότητα και η ακεραιότητα του Αριστείδη προβάλλουν ανάγλυφα μέσα από την αφήγηση του Ηροδότου (βλ. και το κείμενο του Πλούταρχου σ' αυτή τη σελίδα).

¹⁹ **έχουμε χρέος ... στην πατρίδα:** σχολιάστε τα λόγια του Αριστείδη.

{Ο Θεμιστοκλής εξηγεί στον Αριστείδη ότι πίσω από τις κινήσεις των Περσών βρισκόταν ο ίδιος και του ζητεί να επαναλάβει στο συμβούλιο όσα του είχε πει, γιατί αυτόν δεν θα τον πίστευαν. Ο Αριστείδης δέχεται, αλλά ούτε αυτόν πιστεύουν οι στρατηγοί και συνεχίζουν να διαφωνούν. Τελικά πείστηκαν, όταν άκουσαν το ίδιο πράγμα από Τηνίους που αυτομόλησαν από τους Πέρσες και προστέθηκαν με μια τριήρη στην ελληνική δύναμη. Για την υπηρεσία τους αυτή το όνομα των Τηνίων χαραχτηκε στον τρίποδα που αφιέρωσαν οι Έλληνες στους Δελφούς.}

ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗ

Ο Ξέρξης φτάνει στην Αττική, κυριεύει την Ακρόπολη, δολοφονεί στο ναό τους ικέτες, φτωχούς υπερασπιστές της, καίει τους ναούς και στέλνει μήνυμα νίκης στα Σούσα. Ο ελληνικός στόλος καταπλέει στη Σαλαμίνα και ο περσικός στο Φάληρο. Διαφωνίες εκδηλώνονται στο συμβούλιο των Ελλήνων στρατηγών για το πού πρέπει να δοθεί η ναυμαχία. Ο Θεμιστοκλής, εξαντλώντας την επιχειρηματολογία του για να δοθεί η ναυμαχία στη Σαλαμίνα, καταφεύγει σε τέχνασμα, στέλνοντας παραπλανητικό μήνυμα στους Πέρσες. Ο πολιτικός του αντίπαλος Αριστείδης τάσσεται στο πλευρό του. Το τέχνασμα τελικά αποδίδει και η ναυμαχία θα γίνει στη Σαλαμίνα.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Να χαρακτηρίσετε τους Αθηναίους που δεν εγκατέλειψαν την πόλη, εντοπίζοντας όλα τα χωρία της ενότητας που αναφέρονται σ' αυτούς.
2. Ο Ξέρξης, αμέσως μόλις κατέλαβε την Ακρόπολη της Αθήνας, έστειλε «έφιππο αγγελιοφόρο στα Σούσα, για ν' αναγγείλει στον Αρτάβανο την επιτυχία του» (κεφ. 54). Να σχολιάσετε την ενέργεια του Μεγάλου Βασιλιά.
3. Αφού γράψετε επιγραμματικά τα επιχειρήματα που χρησιμοποιεί ο Θεμιστοκλής για να πείσει τον Ευρυβιάδη, να εκθέσετε στην τάξη την άποψή σας για το επιχείρημα στο οποίο φαίνεται να δίνει μεγαλύτερη βαρύτητα.

Παράλληλο κείμενο

«Το κυπαρίσσι του Μιστρά»

Κοντά στο Μιστρά, σε μια ψηλή θέση πο'χει από κάτω όλο τον κάμπο της Σπάρτης, ήταν ένα μεγάλο κυπαρίσσι, το μεγαλύτερο κυπαρίσσι του κόσμου. Τώρα δεν υπάρχει πλέον: είναι λίγα χρόνια, κάποιος παλιάνθρωπος είχε ανάψει φωτιά εκεί κοντά, και δεν επρόσεξε, και άναψε το κυπαρίσσι και κήκε.

Αυτό το κυπαρίσσι έχει την ιστορία του. Επί Τουρκίας, ένας πασιάς πήγε σ' αυτή τη θέση να διασκεδάσει. Έβαλε και του'ψησαν ένα σφαχτό, και κάθισε κι έφαγε. Είχε μαζί του και ένα βοσκό, ένα νέο παλικάρι χριστιανόπουλο, και τον υπηρετούσε. Για μια στιγμή το παιδί, που έριξε τη ματιά του και παρατήρησε εκείνο το ωραίο θέαμα, τον κάμπο με τις πρασινάδες και τ' άφθονα νερά και τα βουνά γύρω, τον έπιασε το παράπονο κι αναστέναξε. Το είδε ο πασιάς και τον ρωτά: «Μπρε Ρωμιέ, τι έχεις κι αναστενάζεις;» «Τι να 'χω, πασιά μου;» του λει. «Συλλογίζομαι πως όλα αυτά τα μέρη ήταν δικά μας μια φορά, και μας τα πήρατε. Μα το λένε τα χαρτιά μας και έχω την ελπίδα μου στο Θεό πως, με καιρό, πάλι δικά μας θα γίνουν». Ο πασιάς εθύμωσε. «Μωρέ, τι τσαμπουνάς αυτού;» του λέγει, και αρπάζει την ξύλινη σούβλα που είχαν ψήσει τ' αρνί και την καρφώνει στη γη. «Να, το βλέπεις αυτό;» λέγει. «Αν αυτό το ξερό παλούκι βγάλει κλαριά, τότες να 'χετε ελπίδα πως θα ξαναπάρετε πίσω αυτά τα μέρη!»

Την άλλη μέρα η σούβλα ερίζωσε στη γη και ξαναβλάστησε και φούντωσε και θέρειψε, κι έγινε το περήφανο κυπαρίσσι που γνωρίζαμε. Και επειδή ο πασιάς έχωσε τη σούβλα στη γη από τη μύτη, δηλαδή από την κορφή, έβγαλε το κυπαρίσσι τα κλαριά του γερμένα προς τα κάτω έγινε θηλυκό κυπαρίσσι.

Νικόλαος Πολίτης, *Παραδόσεις* 327

ΕΡΩΤΗΣΗ

Αφού διαβάσετε τη νεοελληνική λαϊκή παράδοση για το κυπαρίσσι του Μιστρά, να σημειώσετε τις διαφορές και τις ομοιότητες που παρατηρείτε με την αφήγηση του Ηροδότου για την ελιά του Ερεχθείου (κεφ. 55). Θυμηθείτε και όσα διαβάσατε στο σχόλιο 10 (σ. 78).

ΕΝΟΤΗΤΑ 15η

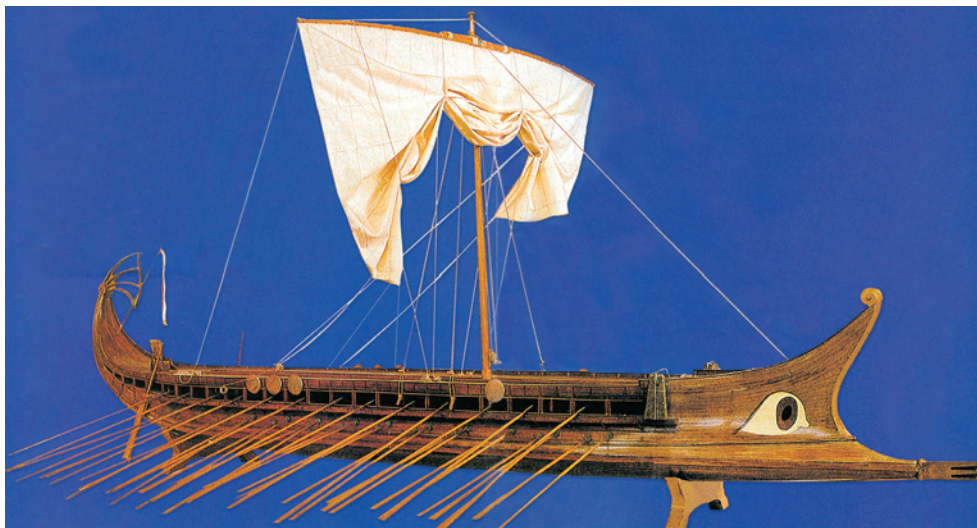
Η ΝΑΥΜΑΧΙΑ ΤΗΣ ΣΑΛΑΜΙΝΑΣ VIII 83-84, 86-89, 98-99

Θεματικά κέντρα

- Έναρξη της ναυμαχίας
- Ο ταχυδρόμος για τα Σούσα
- Σκηνές από τη σύγκρουση
- Ο θρήνος
- Η Αρτεμισία

Λόγος του Θεμιστοκλή στα πληρώματα

VIII83. Όταν τέλος οι Έλληνες έδωσαν πίστη στα λόγια των Τηνίων, άρχισαν να προετοιμάζονται για να δώσουν ναυμαχία. Γλυκοχάραξε η αυγή κι αυτοί έκαναν σύναξη των πληρωμάτων· την ωραιότερη αγόρευση²⁰ ανάμεσα σ' όλους την έκανε ο Θεμιστοκλής· ο λόγος του ήταν μια αντιπαράθεση ανάμεσα στα χειρότερα και τα καλύτερα, σ' όσα έχουν να κάνουν με τη φύση των ανθρώπων και τις συνθήκες της ζωής τους· κι αφού τους παρότρυνε να διαλέξουν τα καλύτερα απ' αυτά κι έκανε μια περύτεχνη κατακλείδα, τους πρόσταξε να επιβιβαστούν στα καράβια. Κι αυτοί επιβιβάζονταν κιόλας, όταν έφτασε από την Αίγινα η τριήρης που είχε αποπλεύσει για να φέρει τους Αιακίδες²¹. Τότε οι Έλληνες ανοίχτηκαν στο πέλαγος με όλα τα καράβια τους· και καθώς αυτοί ανοίγονταν, αμέσως τους επιτέθηκαν οι βάρβαροι.

Σύγχρονη ξύλινη αναπαράσταση αρχαίας αθηναϊκής τριήρους.
Ναυτικό Μουσείο Κρήτης, Χανιά.

Η ναυμαχία αρχίζει

VIII84. Λοιπόν, οι άλλοι Έλληνες πήραν να πισωδρομούν²² και να φέρουν τα καράβια τους προς τη στεριά, αλλά ο Αμεινίας από την Παλλήνη²³, Αθηναίος, βγήκε μπρος σ' ανοιχτά και κάρφωσε το έμβολό του σε καράβι του εχθρού. Κι έτσι που το καράβι του σφηνώθηκε στο εχθρικό και δεν μπορούσε να ξεκολλήσει το ένα απ' το άλλο, σπεύδοντας οι άλλοι να βοηθήσουν τον Αμεινία συγκρούστηκαν με τον εχθρό. Λοιπόν, οι Αθηναίοι λένε²⁴ πως έτσι άρχισε η ναυμαχία, οι Αιγινίτες όμως, πως το καράβι που έκανε την αρχή ήταν εκείνο που στάλθηκε στην Αίγινα για τους Αιακίδες. Λέγεται επίσης και τούτο, πως

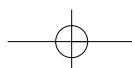
²⁰ **την ωραιότερη αγόρευση:** από όσα αναφέρει ο Ηρόδοτος στο κεφάλαιο αυτό και όσα είτε ο Θεμιστοκλής στον Ευρυβιάδη (σσ. 78-79) μπορείτε να συμπεράνετε τι περίπου είτε ο Θεμιστοκλής;

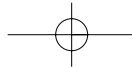
²¹ **Αιακίδες:** τα αγάλματα των Αιακιδών. Πριν από τη ναυμαχία κάλεσαν σε βοήθεια θεούς και ήρωες· ανάμεσα στους τελευταίους κάλεσαν τους Αιακίδες, δύο από τους οποίους (ο Αιακός και ο Φώκος) ήταν ήρωες της Αίγινας. Είχαν στείλει λοιπόν πλοίο, για να φέρει τα αγάλματά τους.

²² **να πισωδρομούν:** δεν έκαναν στροφή, έτσι μπορούσαν να αποφύγουν τα χτυπήματα του εχθρού και να τον χτυπήσουν οι ίδιοι, αφού το έμβολο ήταν στραμμένο στους εχθρούς. Ίσως η κίνηση να προβλεπόταν από το σχέδιο του Θεμιστοκλή και να μην ήταν πραγματική υποχώρηση.

²³ **Παλλήνη:** δήμος της Αττικής στο δρόμο προς τον Μαραθώνα (όπου και σήμερα).

²⁴ **οι Αθηναίοι λένε:** ίσως η διάσταση απόψεων να οφειλόταν στις σχέσεις αντιπαλότητας μεταξύ Αθηναίων και Αιγινιτών. Παίρνει, κατά τη γνώμη σας, το μέρος κάποιου ο ιστορικός;

τους παρουσιάστηκε φάντασμα γυναικός²⁵. παρουσιάστηκε και τους ενθάρρυνε, κι η φωνή της ακουόταν απ' όλο το στρατόπεδο των Ελλήνων, αφού πρώτα τους ειρωνεύτηκε λέγοντας: «Αθεόφοβοι, ως πότε θα πισωδρομείτε ακόμα;»

Λέγεται δὲ καὶ τάδε, ὡς φάσμα σφι γυναικὸς ἐφάνη, φανεῖσαν δὲ διακελεύσασθαι ὥστε καὶ ἅπαν ἀκοῦσαι τὸ τῶν Ἑλλήνων στρατόπεδον, ὄνειδίσασαν πρότερον τάδε·
 ὦ δαιμόνιοι, μέχρι κόσου ἔτι πρῦμνην ἀνακρούεσθε;

VIII86. [...] Ο κύριος όγκος του στόλου τους στη Σαλαμίνα συντριβόταν, καθώς άλλα καράβια τα βύθιζαν οι Αθηναίοι κι άλλα οι Αιγινήτες. Γιατί με το να ναυμαχούν οι Έλληνες με πειθαρχία και τάξη, ενώ οι βάρβαροι ενεργούσαν γενικά ασύνταχτοι και χωρίς λογισμό, δεν μπορούσαν να περιμένεις διαφορετικό αποτέλεσμα. Ωστόσο, οι βάρβαροι και ήταν, και το έδειξαν, πολύ πιο γενναίοι²⁶ τη μέρα εκείνη, ξεπέρασαν τον εαυτό τους σε σύγκριση με τις ναυμαχίες στην Εύβοια²⁷, καθώς όλοι τους έδειχναν ζήλο κι έτρεμαν τον Ξέρξη, κι ο καθένας τους φανταζόταν πως δε θα τον χάσει απ' τα μάτια του ο βασιλιάς²⁸.

Η ανδρεία των Περσών

VIII87. [...] Καθώς οι δυνάμεις του βασιλιά βρίσκονταν σε μεγάλη σύγχυση, εκείνη την ώρα το καράβι της Αρτεμισίας καταδιωκόταν από αθηναϊκό καράβι· κι εκείνη, αδυνατώντας να ξεφύγει (γιατί μπροστά της βρίσκονταν άλλα καράβια των συμμάχων της, ενώ το δικό της έτρεχε να μείνει τελευταίο προς το μέρος του εχθρού), να πώς αποφάσισε να ενεργήσει, και της βγήκε σε καλό· δηλαδή, καθώς την καταδίωκε το αθηναϊκό καράβι, αυτή κινήθηκε ορμητικά και κάρφωσε το έμβολό της σε καράβι συμμαχικό, των Καλυνδίων²⁹, που ανάμεσα στους επιβάτες του ήταν κι ο βασιλιάς των Καλυνδίων Δαμασίθυμος. Τώρα, να 'χε ξεσπάσει ανάμεσά τους κάποια φιλονικία, όταν βρίσκονταν ακόμη εκεί κατά τον Ελλησποντο, δεν είμαι σε θέση να το πω· κι ούτε αν το έκανε αυτό εσκεμμένα ή ήταν συγκυρία της τύχης να βρεθεί στο δρόμο της το καράβι των Καλυνδίων. Πάντως, όταν το κάρφωσε με το έμβολό της και το βύθισε, από την καλή της τύχη βρήκε διπλό όφελος: πρώτα πρώτα ο τριήραρχος³⁰ του αθηναϊκού καραβιού, βλέποντάς την να καρφώνει με το έμβολό της καράβι βαρβάρων, πίστεψε πως το καράβι της Αρτεμισίας είναι ελληνικό ή ότι αυτομόλησε από τους βαρβάρους κι αγωνίζεται στο πλευρό τους· άλλαξε λοιπόν πορεία και ρίχτηκε σε άλλα καράβια.

Η Αρτεμισία

VIII88. [...] Λένε πως ο βασιλιάς, παρακολουθώντας τη ναυμαχία, αντιλήφτηκε το καράβι της να καρφώνει το έμβολό του σ' άλλο, οπότε κάποιος από τη συνοδεία του είπε: «Αρχοντά μου, βλέπεις πόσο λαμπρά αγωνίζεται η Αρτεμισία και καταβύθισε εχθρικό καράβι;». Και, πως εκείνος ρώτησε αν σ' αλήθεια το κατορθώμα είναι της Αρτεμισίας, κι οι άλλοι του είπαν «ναι», καθώς γνώριζαν καλά το σήμα της πλώρης³¹ του καραβιού της· κι όσο για το βυθισμένο, πίστευαν πως ήταν εχθρικό. Μάλιστα, κοντά σ' άλλα που, όπως έχω πει, της βγήκαν σε καλό, η καλή της τύχη το έφερε να μη σωθεί κανένας απ' το καράβι των Καλυνδίων και να βγει να την κατηγορήσει. Και λεν πως ο Ξέρξης ακούοντας αυτά είπε: «Να που μου έγιναν οι άντρες γυναίκες και οι γυναίκες άντρες». Αυτή τη φράση την αποδίδουν στον Ξέρξη³².

Ο Ξέρξης θαυμάζει την Αρτεμισία

Ξέρξην δὲ εἰπεῖν λέγεται πρὸς τὰ φραζόμενα·
 Οἱ μὲν ἄνδρες γεγονάσι μοι γυναῖκες, αἱ δὲ γυναῖκες ἄνδρες.

²⁵ **φάντασμα γυναικός:** τα λόγια της θυμίζουν τον γνωστό παιάνα: «ὦ παῖδες Ἑλλήνων, ἴτε, // ἐλευθεροῦτε πατρίδ', ἐλευθεροῦτε δὲ // παῖδας, γυναῖκας, θεῶν τε πατρῶων ἔδη, // θήκας τε προγόνων· νῦν ὑπὲρ πάντων ἀγών». Βλ. «Παράλληλο κείμενο».

²⁶ **οι βάρβαροι... γενναίοι:** ο Ηρόδοτος αναγνωρίζει αμερόληπτα τη γενναιότητα όλων.

²⁷ **ναυμαχίες στην Εύβοια:** εννοεί τις ναυμαχίες στο Αρτεμίσιο.

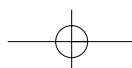
²⁸ **έτρεμαν ... ο βασιλιάς:** ο θρόνος του Ξέρξη είχε στηθεί στη θέση Κέρατα στους πρόποδες του όρους Αιγάλεω, από όπου μπορούσε να εποπτεύει τις συγκρούσεις. Θυμηθείτε όσα διαβάσατε στις ενότητες 12, 13 και εξηγήστε γιατί παρακολούθηε ο Ξέρξης και γιατί «έτρεμαν» οι Πέρσες.

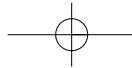
²⁹ **Καλυνδίων:** η Κάλυνδος βρισκόταν στα Ν.Α. παράλια της Μ. Ασίας απέναντι από τη Ρόδο.

³⁰ **ο τριήραρχος:** τριήραρχος ήταν ο Αμεινίας από την Παλλήνη. Ο λόγος που την άφησε να φύγει δεν φαίνεται να ευσταθεί, γιατί δεν μπορεί να νόμισε και τα δύο ταυτόχρονα: ότι ήταν ελληνικό πλοίο ή ότι ήταν βαρβαρικό που αυτομόλησε. Ο Ηρόδοτος αναφέρει ότι είχε αθλοθετηθεί βραβείο χίλιες δραχμές για όποιον πιάσει ζωντανή την Αρτεμισία, γιατί θιγόταν το φιλότημό τους να εκστρατεύσει γυναίκα εναντίον της Αθήνας.

³¹ **το σήμα της πλώρης:** πιθανόν το ακρόπλωρο, η φιγούρα που ήταν σκαλισμένη στην πλώρη.

³² **τη φράση την αποδίδουν στον Ξέρξη:** Ο Ηρόδοτος το πιστεύει; Ποια είναι η γνώμη σας;

Σαλαμίνα: οι θέσεις των αντιπάλων.

Επίδειξη «ανδρείας» Σχέδια φυγής

VIII89. [...] Κι όταν τα καράβια της πρώτης γραμμής τους τράπηκαν σε φυγή, τότε ήταν που βυθίζονταν τα περισσότερα. Γιατί όσων τα καράβια είχαν παραταχτεί στις πιο πίσω γραμμές, πασχίζοντας να βγουν μπροστά, για να έχουν να δείξουν κι αυτοί κάποιο ανδραγάθημα στο βασιλιά τους³³, συγκρούονταν με δικά τους καράβια που είχαν τραπέι σε φυγή.

{Ο βασιλιάς, αντιλαμβανόμενος το πλήγμα που δέχτηκε, ετοιμαζόταν να επιστρέψει στην Ασία. Καθώς όμως φοβόταν μήπως κάποιοι καταστρέψουν τις γέφυρες στον Ελλήσποντο και αποκλειστεί στην Ευρώπη, κρατούσε κρυφά τα σχέδιά του και, επιχωματώνοντας το στενό της Σαλαμίνας, παρίστανε πως ετοιμάζεται για ναυμαχία. Μόνο ο Μαρδόνιος κατάλαβε τις προθέσεις του βασιλιά.}

Σύστημα επικοινωνίας

VIII98. Ο Ξέρξης ταυτόχρονα μ' αυτές τις ενέργειές του έστειλε αγγελιοφόρο στους Πέρσες, για ν' αναγγείλει το κακό που τους βρήκε. Λοιπόν, στον κόσμο των θνητών δεν υπάρχει τίποτε που να φτάνει στον προορισμό του ταχύτερα απ' αυτούς τους αγγελιοφόρους: τόσο σπουδαία είναι αυτή η επινόηση³⁴ των Περσών. Γιατί λεν πως, όσες μέρες θέλει για να διανυθεί ο δρόμος από την αφετηρία ως το τέρμα, τόσες φοράδες και τόσοι καβαλάρηδες σταθμεύουν, σε απόσταση μεταξύ τους: το κάθε ζευγάρι, φοράδα και καβαλάρης, έχει προορισμό να διανύσει δρόμο μιας μέρας: αυτούς όχι χιονιάς, όχι βροχή, όχι καύσωνας, όχι νύχτα, τίποτε δεν τους σταματά, ώστε να μη διανύσουν το γρηγορότερο την καθορισμένη απόσταση. Δηλαδή, αυτός που πρώτος ξεκίνησε καλπάζοντας, παραδίνει τις εντολές που πήρε στον δεύτερο, κι ο δεύτερος στον τρίτο: κι από κει και πέρα πια οι εντολές περνούν απ' το χέρι του ενός στον άλλο, ακριβώς όπως τελούν οι Έλληνες τη λαμπαδηφορία³⁵ στον Ήφαιστο: αυτό το σύστημα των έφιππων ταχυδρόμων οι Πέρσες στη γλώσσα τους το λεν αγγαρείο.

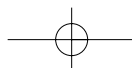
Μηνύματα στα Σούσα

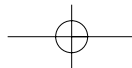
VIII99. Λοιπόν, το πρώτο μήνυμα που έφτασε στα Σούσα, πως ο Ξέρξης κυρίεψε την Αθήνα, έδωσε τόση χαρά στους Πέρσες που είχαν μείνει πίσω, ώστε έστρωναν όλους τους δρόμους με σμύρτα κι έκαιαν αρώματα και πρόσφεραν τη μια θυσία μετά την άλλη κι έστηναν πανηγύρια: όταν όμως

³³ **στο βασιλιά τους:** ο Ηρόδοτος μας πληροφορεί ότι στη διάρκεια της ναυμαχίας, όταν ο βασιλιάς έβλεπε κάποιον δικό του να κάνει ανδραγάθημα, ρωτούσε γι' αυτόν και οι ακόλουθοί του σημείωναν τον τριήραρχο, το πατρώνυμο και την πόλη του.

³⁴ **επινόηση:** πράγματι ήταν από τα τελειότερα συστήματα επικοινωνίας στην αρχαιότητα.

³⁵ **λαμπαδηφορία:** μοιάζει με τη σημερινή σκυταλοδρομία ή τη λαμπαδηφορία στους Ολυμπιακούς αγώνες.

ήρθε κατόπι το δεύτερο μήνυμα, τους συγκλόνησε σε τέτοιο βαθμό, ώστε όλοι τους έκαναν κουρέλια τους χιτώνες τους και γέμισαν τον κόσμο με ασταμάτητες κραυγές και θρήνους· κι ενοχοποιούσαν τον Μαρδόνιο· και δεν ήταν τόσο απ' τον καημό τους για τα καράβια που τα έκαναν αυτά οι Πέρσες, όσο από το φόβο τους για τη ζωή του Ξέρξη³⁶.

Επιστροφή στα Σούσα: η «τίση» (VIII 115-118)

Ο Ξέρξης, αφήνοντας τον Μαρδόνιο στη Θεσσαλία, παίρνει το δρόμο της επιστροφής. Η άλλοτε περήφανη στρατιά του, αποδεκατισμένη από την πείνα και τις αρρώστιες, φτάνει στη Θράκη και από εκεί με πλοία στην Άβυδο, γιατί οι γέφυρες είχαν καταστραφεί από την κακοκαιρία. Από την Άβυδο προχωρούν με τον Ξέρξη στις Σάρδεις. Κατά μια άλλη εκδοχή, ο Ξέρξης έφτασε ως τις εκβολές του Στρυμόνα, όπου άφησε το στρατό να τον οδηγήσει ο Υδάρης στον Ελλήσποντο, ενώ εκείνος πέρασε με πλοίο στην Ασία. Στο ταξίδι του όμως κινδύνεψε από θαλασσοταραχή και χρειάστηκε να πηδήξουν πολλοί Πέρσες στη θάλασσα, για να ελαφρώσει το πλοίο από το πολύ βάρος και να σωθεί ο βασιλιάς. Φτάνοντας στην Ασία, ο Ξέρξης, για να τιμήσει τον καπετάνιο που τον έσωσε, του χάρισε ένα χρυσό στεφάνι, αλλά, για να τον τιμωρήσει που χάθηκαν τόσοι άνδρες, του πήρε το κεφάλι.

ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗ

Με βάση τους πλαγιότιτλους να γράψετε τα βασικά σημεία της ενότητας.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Να εντοπίσετε τα σημεία που αποκαλύπτουν την παρέμβαση των θεών στη μάχη ή την πίστη των ανθρώπων σ' αυτήν και να εξηγήσετε την παρουσία των σχετικών αφηγήσεων στο ιστορικό κείμενο. Συναντήσατε παρόμοια επεισόδια στη νεότερη ιστορία;
2. Ποια νομίζετε ότι ήταν η γυναικεία μορφή που ενθάρρυνε τους Έλληνες (κεφ. 84); Σας θυμίζει κάτι από τις αφηγήσεις σύγχρονων ανθρώπων, πολεμιστών στους αγώνες της πατρίδας μας;
3. Να συζητήσετε τον τρόπο με τον οποίο παρουσιάζει ο Ηρόδοτος το κατόρθωμα της Αρτεμισίας.
4. Να παρακολουθήσετε την αλλαγή των συναισθημάτων του Ξέρξη (από την προηγούμενη ενότητα), μελετώντας και τα μηνύματα στα Σούσα.

Παράλληλο κείμενο

«Μα η νύχτα προχωρεί, κι οι Έλληνες κρυφό δρόμο ν' ανοίξουν από πουθενά δε δοκιμάζουν· όταν όμως με τ' άσπρα τ' άτια της η μέρα φωτοπλημμύριστη άπλωσε σ' όλο τον κόσμο, μια πρώτ' ακούστηκε απ' το μέρος των Ελλήνων βουή τραγουδιστά με ήχο φαιδρό να βγαίνει και δυνατ' αντιβούιζαν μαζί κι οι βράχοι του νησιού γύρω, ενώ τρομάρα τους βαρβάρους έπιασεν όλους, που έβλεπαν πως γελαστήκαν. Γιατί δεν ήταν για φευγιό που έψαλλαν τότε σεμνόν παιάνα οι Έλληνες, μα σαν να ορμούσαν μ' ολόψυχη καρδιά στη μάχη, ενώ όλη ως πέρα τη γραμμή των της σάλπιγγας φλόγιζε ο ήχος·

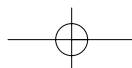
κι αμέσως τα πλαταγιστά μεμιάς κουπιά τους χτυπούνε με το πρόσταγμα τη βαθιάν άρμη και δεν αργούνε να φανούν όλοι μπροστά μας. Το δεξί πρώτο, σε γραμμή, κέρας ερχόταν μ' όλη την τάξη, κι έπειτα κι ο άλλος ο στόλος από πίσω ακλουθά· και τότε ήταν ν' ακούσεις φωνή μεγάλη από κοντά: «Εμπρός, των Ελλήνων γενναία παιδιά! να ελευθερώσετε πατρίδα, τέκνα, γυναίκες και των πατρικών θεών σας να ελευτερώστε τα ιερά και των προγόνων τους τάφους· τώρα για όλα 'να που πολεμάτε».

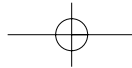
Αισχύλου *Πέρσες*, στ. 384- 405.
Μετάφραση: Ι. Γρουπάρης

ΕΡΩΤΗΣΗ

Να σημειώσετε τα κοινά σημεία και τις διαφορές μεταξύ των δύο κειμένων (Αισχύλου και Ηροδότου) ως προς την περιγραφή της ναυμαχίας.

³⁶ για τη ζωή του Ξέρξη: το σπουδαιότερο για τους Πέρσες, για τους ανατολικούς λαούς γενικά, ήταν η ζωή του βασιλιά, κάτι αδιανόητο για τους Έλληνες. Επίσης η υπερβολή στη χαρά και στο θρήνο έρχεται σε αντίθεση με το ελληνικό μέτρο.

ΕΝΟΤΗΤΑ 16η

ΜΕΤΑ ΤΗ ΝΑΥΜΑΧΙΑ – ΤΟ ΦΡΟΝΗΜΑ ΤΩΝ ΑΘΗΝΑΙΩΝ VII 121, 123-125, 143-144

Θεματικά κέντρα

- Αφιερώματα στους θεούς
- Τιμές στο Θεμιστοκλή
- Προτάσεις του Μαροδόσιου
- Η απάντηση των Αθηναίων

Αφιερώματα στους Δελφούς **VIII121.** Κι οι Έλληνες [...] πρώτα πρώτα ξεχώρισαν για τους θεούς³⁷ τον αθέρα απ' τα λάφυρα, κι ανάμεσα σ' άλλα και τρεις φοινικικές τριήρεις, τη μια για να την αφιερώσουν στον Ισθμό (αυτή ήταν ακόμη στην εποχή μου), την άλλη στο Σούνιο και την άλλη εκεί, στη Σαλαμίνα, για τον Αίαντα. Και κατόπιν έκαναν διανομή της λείας και τον αθέρα³⁸ της τον έστειλαν στους Δελφούς, κι απ' αυτά τα λάφυρα κατασκευάστηκε ο ανδριάντας, δώδεκα πήχες* ψηλός, που κρατά στο χέρι έμβολο καραβιού· κι είναι στημένος ακριβώς εκεί που έχει στηθεί ο χρυσός ανδριάντας του Αλεξάνδρου του Μακεδόνα³⁹.

Το αριστείο της μάχης **VIII123.** Κι ύστερ' από τη διανομή της λείας οι Έλληνες πήγαν με τα καράβια τους στον Ισθμό⁴⁰, για να δώσουν το αριστείο⁴¹ στον Έλληνα που αναδείχτηκε ο πιο άξιος απ' όλους σ' αυτές τις πολεμικές επιχειρήσεις. Έφτασαν λοιπόν οι στρατηγοί κι απέθεταν πάνω στο βωμό του Ποσειδώνα δυο ψήφους ο καθένας τους, τη μια για όποιον έκριναν πρώτο, την άλλη για τον δεύτερο ανάμεσα σ' όλους· τότε όλοι τους ψήφισαν τον εαυτό τους⁴², καθώς ο καθένας τους πίστευε πως αποδείχτηκε πρώτος και καλύτερος, ενώ για τον δεύτερο στην πλειοψηφία τους έριχναν την ψήφο για τον ίδιο άντρα, τον Θεμιστοκλή. Λοιπόν από τους άλλους ο καθένας έμενε μόνο με την ψήφο του, ενώ ο Θεμιστοκλής υπερερούσε πολύ για τη δεύτερη θέση.

Τιμές των Λακεδαιμονίων στο Θεμιστοκλή **VIII124.** Παρότι λοιπόν οι Έλληνες δεν ήθελαν, από φθόνο, να εκφέρουν την κρίση τους, αλλά ο καθένας τους πήρε το καράβι του⁴³ και γύριζε στην πόλη του, χωρίς να εκφέρει την κρίση του, ωστόσο το όνομα του Θεμιστοκλή έγινε ξακουστό⁴⁴ και κέρδισε σ' όλο τον ελληνικό κόσμο τη φήμη του άντρα του πολύ ανώτερου σε σοφία ανάμεσα στους Έλληνες. Κι επειδή αυτοί που πήραν μέρος στη ναυμαχία της Σαλαμίνας δεν τον τίμησαν για τη νίκη του, αμέσως ύστερ' απ' αυτά επισκέφτηκε τη Σπάρτη επιδιώκοντας τιμές⁴⁵. Κι οι Λακεδαιμόνιοι του έκαναν λαμπρή υποδοχή και τον τίμησαν εξαιρετικά. Το αριστείο βέβαια το έδωσαν στον Ευρυβιάδη, στεφάνι από ελιά, όμως έδωσαν στεφάνι από ελιά και στον Θεμιστοκλή για τη σοφία και την αξιοσύνη του· επίσης του έκαναν δώρο το πιο όμορφο άρμα της Σπάρτης. Κι αφού του έπλεξαν λαμπρό εγκώμιο, στην επιστροφή του τον κατευόδωσαν, τιμητική συνοδεία,

Θεμιστοκλής, αντίγραφο προτομής.
5ος αι. Μουσείο Όστιας.

³⁷ **πρώτα πρώτα ξεχώρισαν για τους θεούς:** φαίνεται η θρησκευτικότητα των Ελλήνων και του Ηρόδοτου, ο οποίος, όπως είδαμε, δίνει στην *Ιστορίη* σημαντική θέση στην επέμβαση του θεού. Τα αφιερώματα γίνονται σε θεούς και ήρωες που πιστεύουν ότι τους βοήθησαν κατά των Περσών. Βλ. παραπάνω, σ. 82, σχόλιο 21.

³⁸ **τον αθέρα:** το πιο εκλεκτό μέρος (βλ. ενότητα 3, σ. 26)

³⁹ **Αλεξάνδρου του Μακεδόνα:** πρόκειται βέβαια για τον Αλέξανδρο Α', που τον συναντάμε πολλές φορές στον Ηρόδοτο.

⁴⁰ **στον Ισθμό:** ήταν το κέντρο του «στρατηγείου» των Ελλήνων στους Περσικούς πολέμους.

⁴¹ **αριστείο:** η αρετή και η ανδρεία στο πεδίο της μάχης ανταμείβονταν, από τα ηρωικά χρόνια, με την απονομή «αριστείων», επάθλων με υλικό ή ηθικό χαρακτήρα.

⁴² **όλοι τους ψήφισαν τον εαυτό τους:** σχολιάστε τη στάση αυτή.

⁴³ **καθένας τους πήρε το καράβι του:** ο αγώνας δεν έχει ακόμη τελειώσει και ο φθόνος που γεννά τη διχόνοια αρχίζει να κυριαρχεί στις σχέσεις των Ελλήνων.

⁴⁴ **έγινε ξακουστό:** δίκαιη αναγνώριση για τον κύριο συντελεστή της νίκης.

⁴⁵ **επιδιώκοντας τιμές:** η φράση αυτή δείχνει πως ο Ηρόδοτος δέχεται ότι ο Θεμιστοκλής πήγε για το λόγο αυτό στη Σπάρτη· γνωρίζουμε ότι στην επίσκεψή του συζήτησε τη συνέχιση των επιχειρήσεων και οι Λακεδαιμόνιοι τον τίμησαν με ηθικά και υλικά έπαθλα. Το τέλος του Θεμιστοκλή ήταν τραγικό, όπως και των άλλων ηρώων των μηδικών. Κατέφυγε στα Σούσα, αλλά δεν πρόδωσε την πατρίδα του· προτίμησε να αυτοκτονήσει.

